

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ “ՄԱՍԻՍ”, ԹԻԻ 21

ՕՆ. ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

ԱՐԱՄ ՄԱՆԱՐԵԱՆ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

PRINTED IN BULGARIA

1936

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»
ՍՈՖԻԱ

891.99

Լ-79

5-79

91

06 FEB 2009

NOV 2011

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՄԱՍԻՍ», ԹԻԻ 21

ՕՆ. ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

ԱՐԱՄ ԲԱՆԱՐԵԱՆ

(Վ Ի Պ Ա Կ)

PRINTED IN BULGARIA

1936
ՀԱՅԿԱԳՐԱԴԱՐԱՆ «ՄԱՍԻՍ»,
ՍՈՖԻԱ

ԱՐԱՄ ՄԱՆԱՐԵԱՆ

1.

Երիտասարդ գրող և հանրային գործիչ Արամ Մանարեան: Հազիւ քսան և հինգ տարեկան, բայց անցած ընդ հուր և ընդ սուր:

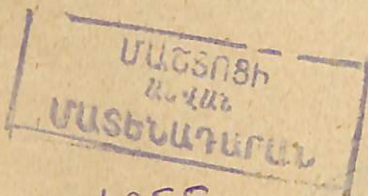
— Երբ երկունքի անպատմելի ցաւերով կը գալարուէի ու դուն այս անօրէն աշխարհը պիտի գոյիր, Թուրքերը հայրդ կախեցին բանտին առջև ու դուն տակաւին չծնած որբացար, զաւակս:

Այս տխուր խօսքերն արտասանող անուշիկ մայրիկն ալ յուշ դարձած էր վաղուց, անսուաղ մեռած դաղթի մեծ ճանապարհին:

Յուշ դարձած էին շատ աւելի մեծ դէպքեր, երբ ինք մահը չօշափած էր անհաւասար կռիւներու մէջ, ինկած կրակէ կարկուտի տակ, դիակներու վրայէն քալած, հրաշքով ազատուած:

Հազիւ կը յիշէր երբեմն իր որբութեան դառն օրերը, երբ գրաստի մը նման տարապարհակ աշխատանքի դատապարտած էին զինքը իր բարեգործ ազգականները, յանուն պատան մը հացի, և յաճախ ծեծած ու շան պէս դուրս նետած ձմեռ գիշերները:

Դպրոցին մէջ անգամ օր արեւ տեսած չէր: Ուսուցիչները միշտ երեսին տուած էին իր «Երիտասարդութիւնը», իսկ դասընկերները ամօթ համարած էին խաղալ որբի մը հետ, որ ոտաբոսիկ էր կամ վարտիկը ծակ:

1055

851-2009

Սակայն օրերն ու տարիները անցած էին այսպէս կամ այնպէս: Սկիզբները բնազդական մղումով, իսկ աւելի ուշ տակաւ աճող գիտակցութեամբ, վճռած էր դիմադրել, ապրել, նոյնիսկ ինքնարժէք դառնալ:

Հակառակ իր առջև ցցուած մեծ ու պզտիկ խոչընդոտներուն և ճաշակած բոլոր զրկանքներուն ու դառնութիւններուն, կրցած էր երկրորդական վարժարանը աւարտել փայլուն նիշերով, կապուիլ գրքերուն ու գրականութեան, ճառախօսի, գրողի, գործիչի ընդունակութիւններ ի յայտ բերել, նոյնիսկ համակրական տրամադրութիւններ ստեղծել իր շուրջը, սիրել, սիրուիլ:

Քիչ չառ անուն ու համակրանք ունէր նոյնիսկ այժմ, երբ հեռու էր իր ծննդավայրէն կամ հաշագատ մեջմեջայրէն: Տարագիր էր, բայց օտար անհամեմատօրէն ժխորուն պայմաններուն մէջ ալ անձնատուր եղած էր հանրային ու անձնական մեծ կիրքերու, որոնց բորբոքումը տեսակ մը գինովութեան մէջ կը պահէր զինքը, իսկ անոնց բախումէն ծնող տառապանքը կը դառնար իր կեանքը իմաստաւորող ուժ ու գեղեցկութիւն:

2.

Մեծ ու օտար քաղաք:

Ամէն ինչ նոր ու անսովոր, Հայաստանի խորերէն եկած Արամ Մանարեանի համար:

Մեծ քաղաքներու մասին ինք ցարդ գիտէր միայն գիրքերէն, որոնց կախարդական էջերը այժմ ամէն քայլափոխի կը բացուէին իր առջև իբրեւ չօշափելի, առինքնող իրականութիւն:

Սկիզբը, առաջին օրերուն, յայտնի նեղութիւն մը կը զգար: Շատ փոքր կը գտնէր ինքզինքը մեծ քաղաքի տեսական ժխորին, լայն պողոտաներուն, հսկայ չէնքերուն, չքնդ թատրոններուն, լուսավառ ցուցափեղկներուն դիմաց:

Կը նեղուէր չրջապատի անտարբերութենէն: Ոչ ոք հաշուի կ'առնէր, նոյնիսկ կը նկատէր զինքը: Հսկայ շարժում մը կար իր շուրջը, որուն ինք մասնակից չէր բնաւ:

Առաջին անգամ վախով բարձրացաւ հանրակոռը ու մոլորեցաւ՝ երբ ան կանգ առաւ: Հրաշքով մը ազատեցաւ սուրացող ու ճչացող ինքնաշարժի տակը իյնալէն: Երկիւղով սեղմեց իր սենեակի ելքը տրակաւ կոճակը: Երկիւղածութեամբ մտաւ առաջին տպարանը, շուրջը բռնած լսեց առաջին օփերան և երբ դուրս ելաւ հսկայ սրահէն, կարծեց ազատագրուած էր ծանր մղձաւանջէ մը: Ընկերական ժողովներու մէջ բթացած ըլլար կարծես իր միտքը: Կարծես ոչինչ կը հասկնար տրուած գեկուցումներէն, պարզուած հայեացքներէն: Ինք որ տեսն մը համբաւ հանած էր, իր նախկին փոքր չորջանակին մէջ, իր յստակ տրամաբանութեամբ և պերճախօսութեամբ, այժմ կարծես ոչ տեսակէտ ունէր, ոչ կարծիք յայտնելու ընդունակութիւն: Ստիպումի տակ արտասանած մէկ քանի խօսքերը կը դառնային կցկտուր ու ծիծաղելի կը թուէին իրեն: Նոյնիսկ հարցումներ ուղղելու համար հազար անգամ կը չափէր, կը ձեւէր, կը յետաձգէր, կ'ամչնար, ու յայտնապէս կը ճնշուէր մեծ ընկերներու ներկայութենէն:

Տանտիկնոջ պարզ հիւրասիրութիւնն անգամ կը նեղէր զինքը: Ամօթէն կը չառագունէր, երբ մայթերուն վրայ ձեմող ու չքեղօրէն հագնուած կիներ ժպիտ չողացնէին իրենց շրթունքներուն վրայ ու ակնթարթով մը բռնէին իր հայեացքը: Այդպիսի պահերուն ան կ'արագացնէր իր քայլերը, կը վազէր գրեթէ ու յաճախ կը լսէր շառաչուն ծիծաղ՝ իր ետեւէն, կամ զարմացած հայեացքներ՝ իր շուրջը:

Անհնարին տառապանք, անկում ու մահ եղաւ իրեն համար այն պահը, երբ, բազմութեամբ լիկ լեցուն հանրակոռի մը մէջ, յուլիսեան տօթին, առջեւէն, ետեւէն, կողքերէն սեղմուած անշարժ մնաց խումբ մը երիտասարդ կանանց միջև: Ամառնային թեթև, չղարշանման ճերմակ ըզգեստները երեւան կը հանէին անոնց մարմիններու բոլոր ողորկ մասերը: Լանջաբաց էին, տաք ու գրգռիչ: Գրգռիչ էր անոնցմէ մէկուն վրայէն հոսող լորիկանի բոյրը, իսկ խենթեցնող, կարծես ուշաթափ ընող՝ միւսին յամառ ու կեղբոնացած հայեացքը, որ չեչտակի կ'իյնար իր աչքերուն: Ու կարծես դիտմամբ, խօսքը մէկ ըրած, անոնք կը սեղմուէին

իրեն, հանրակառքի իւրաքանչիւր ցնցումին հետ: Կիներէն մէկը նկատեց անոր անձար ու ծիծաղելի վիճակը, քանի մը անհասկնալի խօսքեր փսփսաց իր ընկերուհիի ականջին ու երկուքը մէկ քրքջացին: Այդ անողորմ քրքիջը անշափօրէն սաստկացուց անոր ամօթը, և երբ գերագոյն ճիգ մը ընելով դուրս նետուեցաւ, դեռ հանրակառքը վերջնականապէս կանգ չառած, հրապարակով ապտակուած մէկու մը պէս զգաց ինքզինքը:

3.

Բայց օրերը անցան, դէպքերն ու տեսարանները կըրկնուեցան, փորձառութիւնը և սովորութիւնները իմաստութիւն ու հանդարտութիւն բերին:

Տակաւ ընտելացաւ խորթ կարծած պայմաններուն, տակաւին տարին չըրորած ինքզինքը հարազատ զգաց նոր միջավայրին և կապուեցաւ անոր բացայայտ յափշտակութեամբ:

Հիմա մեծ քաղաքի մուկ դարձած էր և ծանօթ էր անոր բոլոր բաւիղներուն: Բնականէն շնորհալի, ազատօրէն կը խօսէր տեղական լեզուն, հայ և օտար ընկերներու բազմութեան մէջ էր շարունակ, ազնուական հով ունեցող սըրճարաններու և ճաշարաններու մէջ կը նստէր կը կանգնէր իր տան նման: Նոյնիսկ որոշ հետաքրքրութիւն կը գրաւէր իր միշտ մաքուր, նոյի նոր թուացող զգեստներով, արդիական փողկապներով, նուրբ նիստ ու կացով: Մայթերու վերայէն կ'անցնէր սլացիկ հասակով: Մէջքը ուղիղ, գլուխը բարձր կը ընէր, համարձակ նայելով անցորդներուն վերէն վար: Փողովներու մէջ աչքի կ'իյնար իր յստակ մտքերով և առողջ դատողութեամբ, որուն միշտ վարպետօրէն կ'ընկերացնէր զգացական տարր մը: Շնորհիւ իր հարուստ զգացումներուն և կարծես յոյող ձայնին, անզգալի կը դառնար ուշադրութիւն գրաւելու, առաջնութիւն շահելու իր ծածուկ ճիգը:

Մասնաւորաբար սիրելի էր իր ներկայութիւնը կանանց հասարակութեան մէջ, ուր աչքի կ'իյնար իր գուար-

թութեամբ, պատրաստաբանութեամբ, կիրթ կնամեծարութեամբ ու կատարեալ լըջութեամբ՝ երբ հարկը պահանջէր:

Սիրախաղերէ կը զգուշանար, բայց իրապէս կը նաւընտէր կիներով շրջապատուի: Երբեմն խոփիչ գինարբուքներու անձնատուր կ'ըլլար շրջակայ ամարանոցներու կամ գետնայարկ ճաշարաններու մէջ, խնամքով կորսնցնելով ամէն հետք:

Այդպիսի գինարբուքներու յաջորդող օրերուն կը դառնար մռայլ ու անհրապոյր, կը քաշուէր իր սենեակը, թանձր վարագոյրները կը քաշէր, կը ծխէր անվերջ, կը խուսափէր ամէն հանդիպումէ, նոյնիսկ ժողովներու չէր երթար: Անհուն ծարաւ կը զգար քնքշօրէն սիրելու, քնքշօրէն, անկեղծօրէն սիրուելու: Բայց սէրը ցնորք ու անհասանելի երազ համարելով, աւելի կը տառապէր: Կ'ընկղմէր ընկերաբանական, փիլիսոփայական հաստ հատորներու ու սուփասիրութեանց մէջ, կամ անձնատուր կ'ըլլար, յանկարծօրէն, առանց ոեւէ առիթի, մանկական յուշերուն: Կը լողար ալեկոծ իր անցեալի արիւնի ծովին մէջ, կը խախտփէր իր ցեղի մեծ ու անբացատրելի տառապանքի մթին ճամբաներուն վրայ, ու կը չարչարէր, կը կրծէր սեփական հոգին:

Ինչ մը սիրտի ու անդորր կը գտնէր այն ատեն միայն, երբ ճերմակ անշունչ թուղթին կը յանձնէր քանի մը տուն քնարական թախծոտ երգեր կամ փիլիսոփայական խորքով, բայց արձակ բանաստեղծութեան նմանող փոքրիկ պատմուածքներ:

4.

Արամ Մանարեան հիմա ջղային քայլերով կը չափափէր իր մութ ու պղտիկ սենեակը, զոր կը սիրէր «քարայր» կոչել: Դուրսը մութ էր, աշուն ու անձր:

Եթէ լոյսը վառէր, թերեւս սփոփանք մը իջնէր իր հոգիին, թերեւս փարատէր իր սիրտը ճնշող այս անօրինակ մռայլը:

Բայց ան հին մոլութիւնն ունէր արուեստականօրէն

սաստկացնելու իր տառապանքը, երկարելու ձանձրոյթը, նոյնիսկ նուաստանալու իր աչքին, հնարաւոր ու անհնարին ինքնավերլուծումներով:

Իրապէս այս անգամ այդ հին մոլութեանը կու գար միանալու զուտ մարմնական տկարութիւնը: Այսօր միայն ջիղերը չէին որ քայքայուած էին: Հիմա գլուխը ծանրացած էր յամառ ու բռն ջաւով մը. աչքերուն մշուշի պէս բան մը իջած էր, քունքերն ալ կը ցաւէին, թիկունքին սուր ծակոցներ կը զգար երբեմն, կարծես ջերմ ունէր, ձեռքերը յայտնապէս տաք էին. կոկորդը կը սեղմուէր. մտածումն ալ անկարգ էր ու մշուշի մէջ:

Ուրիշ անգամ, այսպիսի պահերու, կատաղօրէն կը կարդար, մոռնալով ժամ ու ժամանակ և յաղթահարելով ձանձրոյթ ու տառապանք: Այսօր կարծես մեղքի պէս բան մը կը ճնշէր վրան: Բոլոր հին ու նոր մեղքերը, իր նկատած ու ենթադրած բոլոր տկարութիւնները այսօր ձև ու մարմին առած կը տանջէին զինքը:

Բոլոր հին մեղքերէն ու տկարութիւններէն կը զատուէր, կ'առանձնանար ու կը մեծնար յատկապէս մէկը — երէկուան գայթակղութիւնը:

Այո՛, գայթակղութիւն, հաւասար կատարեալ անկումի: Երէկ ամբողջ գիշերը կորսուած էր: Կորսուած էր ոչ միայն իր ծանօթներուն և ընկերներուն համար, այլ և ինք իր աչքին: Կրկին գինարբուքի նուիրած էր ինքզինքը: Վերջին ամսուան մէջ հինգերորդ անգամ ըլլալով «կ'իջնէր յատակը, կը լողար գեղի ու չուայտ ձահիճին մէջ»:

Ճահիճ, յատակ: Ուրիշ անգամներ զոնէ քիչ մը հաճօյք, քիչ մը ոգեւորութիւն կը զգար այդ կարգի անկումներէ: Ու քիչ մը ապրում կը բերէր իր հետ: Երէկ բացայայտ զգուանքով պարպեց առաջին բաժակը, որուն յաջորդեց երկրորդը, երրորդը, չորրորդը ու անկէ յետոյ արդէն չափն ու քանակը կորսնցուց: Ամէնէն զգուելին այն էր որ ճառ խօսեցաւ սիրոյ քնքշանքի ու կախարդանքի մասին, երբ անդին իր սեղանակիցները — գուցէ քաջ ու յանդուգն տղաք, բայց նախնական, վայրի բնազդներով լեռնական մարդիկ — ոչխարի հում միսերը դեռ կուլ չտուած,

արիւնոտ շրթունքներով կը գիշատէին իր քովը թռչկոտ պչրուհիները...

Հիմա ան ամօթէն կը շողագունէր, երբ կը յիշէր որ ինք ոչ միայն տարբերութիւն չունէր այդ կիսավայրենի մարդոցմէն, այլև բուն ու ծածուկ նախաձեռնողն էր այդ մեղսական խրախճանքին: Կը յիշէր որ երեք անգամ ինքզինքը սպառեց երեք տարբեր պչրուհիներու թաց ու քրքունաթոր գիրկերուն մէջ, հայնոյանքը քնքշանքով ու քրքնքշանքը հայնոյանքով փոխարինելով: Երկուքն ալ կեղծ, երկուքն ալ հոգեկան բարոյական խաւարի ծնունդ: Ու տակաւին վերջին ունայնամիտին նման թղթադրամը բռնկեցուց, որպէսզի վառէ այդ Մարուսիա՞յի թէ վարիայի գլանիկը: Ու յետոյ, խելագարութեան, կատաղութեան նոպայի մը մէջ, կրծեց, ցաւեցուց անոնցմէ մէկուն շրթունքներն ու աւերակ բերանը, առանց յուզումի ամենափոքրիկ դողի, առանց խղճի ունէ խայթի: Եւ տակաւին քիչ մնաց բոռնցք բոռնցքի կօիւ մղէր հին ու միամիտ մարտիկի մը հետ, որ նախաձէն ինքզինքը կ'ուտէր, Մարուսիան քիչ մը ուշ ճաշակելուն համար:

Այդ անբանութիւնը, այդ անբացատրելի անճանալութիւնը խաւարին և գինիով ու կնոջ միսով յաղեցած մթնոլորտին, տեւած էր մինչև լուսարաց: Երբ արթնցած էր, ինքզինքը գտած էր թաց ու աղտոտ անկողնի մը վրայ, ծանր վարագոյրներով մթնած խեղդուկ սենեակի մը մէջ համբաւաւոր «նոյ» հիւրանոցին, որուն առջեւէն պարկեշտ մարդիկ ցերեկով անգամ պիտի խուսափէին անցնիլ...

Տուն հասած էր ծածկուած կառքով: Սանդուխներէն հազիւ կրցած էր բարձրանալ օրօրուելով: Տանտիկինը դիմաւորած էր զինքը սովորական բարի ժպիտով, կարծես ըսել ուզելով՝

— Կը հասկնա՛մ, կը հասկնա՛մ...

Սենեակը մանկով փակած էր իսկոյն դուռն ու լուսամուտը, նետուած լայն ու փափուկ բազմոցին վրայ, իր բոլոր ջիղերով մասնակից դարձած իր սեփական հոգիի, մտքի, մարմնի բոլոր չարչարաններուն և, չես գիտեր երբ՝ մրափած էր վերջապէս, կարծես քիչ մը կաղլուրուելով:

Հիմա ահա արթուն էր երեք ժամ է ի վեր ու կը տա-
ռապէր անցնող գիշերուան սոսկումներով ու խղճի խայթերով:

Կը տառապէր իր հոգիի մէկ անկիւնը մնացած մաքու-
թեանը համար, որուն անխուսափելի աղարտում ու փճացում
կը սպառնար: Ու կը խղճար անոնց, որ տակաւին յոյսեր
դրած էին իր վրայ, սպասելիքներ ունէին իրմէ, գրակա-
նութեան, հայրենիքի համար: Ու ամէնէն աւելի կը խղ-
ճար Արփիկին, Յիսուսի դէմքով այն աղջկան, որ կարծես
վերջերս սկսած էր սիրել զինքը:

5.

Արփիկ:

Այս անունը ամէնէն ուշ եկաւ տեղաւորուեցաւ իր մը-
տածումներու խառն շղթայաւորումին մէջ ու այլեւս չհե-
ռացաւ:

Տարօրինակ էր, սակայն: Անունը կար, բայց մարմի-
նը ցնորական ըլլար կարծես:

Մէկտեղեց իր ամբողջ կամքը, յիշողութեան բովանդակ
կարողութիւնը, բայց երկար ատեն չկրցաւ որոշել այդ աղ-
ջկան առանձնայատկութիւնը, որ պէտք է զատէր զայն աշ-
խարհի բոլոր միւս էակներէն: Աղջկան մարմնի ձեւն ան-
գամ կը խուսափէր իր յիշողութենէն:

— Ինչո՞ւ, տակաւին գինո՞վ եմ, մտածեց:

— Մարմնական սպառումէն աւելի բարոյական սպա-
ռումի արդիւնք չէ՞ այն բթացումը:

Սոսկաց իր սեփական գիւտէն, թէեւ իրապէս խորթ չէր
իրեն այդ յիշողութեան բթացումը:

Յաջողեցաւ տակաւ հաւաքել ու քով քովի բերել յի-
շողութեան բեկորներ:

Մէկ քանի ամիսներէ ի վեր ծանօթ էր Արփիկին: Ա-
ռաջին անգամէն իսկ, երբ ինք Ուսայլտի մասին ոգեւոր-
ուած դասախօսութիւն մը կը կարդար, տարօրինակ տպա-
ւորութիւն ըրաւ իր վրայ Յիսուսի դէմքով այդ աղջիկը:
Գաղտնագողի կը նայէր իրեն, ակնթարթով մը լարուած ու-
շադրութիւն կը դառնար, կարծես կը տխրէր, բայց յետոյ
հազիւ կը զօպէր իր ծիծաղը ու այլեւս բնաւ չէր նայեր իրեն:

Այդ տպաւորութիւնը մնաց անոր հետ ծանօթանալէն
յետոյ ալ: Ատեն մը կարծեց որ յեղիդուկ բնաւորութեան
տէր է, նոյնիսկ օտարացած, արդէն հայերէն դժուարու-
թեամբ կը խօսէր, բռներ մուրալով: Բայց երբեմն ալ, պա-
տահական հանդիպումներու ընթացքին, ցոյց կու տար մտեր-
մութիւն, կամ կը վիճէր շատ լրջօրէն: Յետոյ, կարծես ճիգ
մը կ'ընէր իր հետ առանձին մնալու: Անգամ մը որսաց ա-
նոր այդ ճիգը և թեթեւամտօրէն ցուրտ վերաբերմունք ցոյց
տուաւ, կեղծ ներողութիւն խնդրեց, սուտ խօսեցաւ որ «կա-
րեւոր գործ ունի» և ցտեսութիւն յայտնելով արագ հեռա-
ցաւ, մտքին մէջ ծիծաղելով որ գեղեցիկ աղջիկ մը կը հա-
ռաչէ իր ետեւէն, վիրաւորուած ու նպատակին չհասած: Ու-
րիշ անգամ մը, հակառակ հայ աղջիկներու հետ սիրախաղեր
չունենալու իր որոշումին, գրեթէ անքաղաքաւարօրէն լքեց
երկու ուրիշ օրիորդներ, Արփիկի թեւն անցաւ ցուցա-
կան եղանակով, շատախօսեց երկար, անոր հասցէին ուղ-
ղուած ոտանաւորներ արտասանեց, ու այնքան առաջ ան-
ցաւ, որ համբոյրի մասին ակնարկութիւններ ըրաւ:

Արփիկ քրջաց բարձրաձայն, աւելի ամուր սեղմեց իր
թեւը, բայց յետոյ յանկարծ լրջացաւ, ներողութիւն խն-
դրեց, «կարեւոր գործ ունիմ» ըսաւ, ցտեսութիւն յայտնեց
ու դիմացի մայթն անցաւ, մտերմօրէն դիմաւորուելով վա-
յելչօրէն հագնուած երիտասարդէ մը, որ իսկոյն Արփիկի
թեւն անցաւ ու միասին, խնդութեամբ ու կարծես պարե-
լով, սահեցան կորսուեցան բազմութեան մէջ: Հարուածը ա-
ռանձնապէս չխոցեց Արամը, վասնզի յաջորդ օրն իսկ, գրա-
կան ասուլիսէն յետոյ, Արփիկ ինք շտապեց եկաւ, ընկե-
րունիներու ներկայութեանն իսկ գրեթէ խլեց Արամի թեւը
ու հեռացան դէպի մայթերը:

Արամ այդ օրը անձամբ առաջնորդեց աղջիկը մինչև
անոնց տունը: Ճամբան անձրեւի բռնուեցան: Պահ մը պա-
տապարուեցան պատշգամբի մը տակ ու յետոյ, խաւարի մէջ,
թեւ թեւի, ծիծաղելով ու վաղվղելով, հասան սպիտակ տան
մը առջև: Կը թուի թէ այդ էր Արփիկենց տունը, որովհե-
տեւ աղջիկը շնորհակալութիւն յայտնեց իրեն կէս-կատակ,
իսկ ինք քնքշօրէն սեղմեց անոր ձեռքը:

Վերադարձին մէկ երկու անգամ մտածեց՝ «կարծես կը սիրէ»... Բայց ծիծաղեցաւ իր սեփական մտքին վրայ:

6.

Լո՛յս...

Անպատի կիզիչ արեւին տակ պապակող անցորդին նման, որ կաթիլ մը ջուրի մէջ կը գտնէ իր փրկութիւնը, խարխափելով գտաւ ու դարձուց ելեքտրական կոճակը:

Տակաւին աչքը չթարթած, ցնորական աշխարհ մը անհետացաւ և իրական կեանքն ու Արամ Մանարեան ինքզինքնին գտան լոյսով ողողուած սենեակին մէջ:

Ամէն ինչ խառն ու անկարգ, բայց տարօրինակօրէն իրական:

Դէմի մեծ հայելիին մէջ վերէն վար կը քննէր ինքզինքը:

Ուղիղ, յաղթ ուսեր ու թիկունք, որոնք աթլէթի մը պատրանքը կու տան իրեն: Վիզը քիչ մը ընկճուած է խոշոր, առնական գլուխին տակ, իսկ սե սաթ խիտ մազերու ըմբոստ փունջ մը շեղակի ինկած ու ծածկած է լայն ձակատին ամբողջ ձախ մասը: Յօնքերը խոր են, բացայայտ նշան արտակարգ ջղախոթեան: Դիթը հայկական է, բայց կը ներդաշնակուի դէմքին, որ յունական առանձնայատուկ գիծեր ունի:

Կրակ առած ածուխի պէս սեւափայլ աչքերը յամառ ու արտասովոր հետաքրքրութեամբ կը դիտեն ինքզինքնին հայելիին մէջ, ու կը փորձեն թափանցել իրենց ներսը, ըմբռնելու համար զիրենք խռովքի մատնող բուն պատճառները: Ու որքան ձախողին, այնքան պիչ ու յամառ կը դառնան:

Կլոր պարսկական հին գորգով ծածկուած սեղանին վրայ չպրտուած - բացուած կը մնայ Ս. Գիրքը, որմէ ոչ իսկ տող մը կարդացած է այսօր: Քիչ անդին, նոյն սեղանին վրայ, Հ. Հայնէի «Երգերու Գիրք»ն է, է. Վերհարընի բանաստեղծութիւններու մէկ հատորը և է. Փօի «Ագռաւ»ը: Անոնց կողքին ցանցնուած են թուղթի պատառիկներ, խաղմզուած տողերով:

Է. Փօի «Ագռաւ»ը մէկդի նետած էր ու Վերհարընի «Անձրեւ»ը ձեռք առած, բայց հազիւ մէկ քանի տուն թարգմանելով, մէկ կողմ նետած էր ան ալ: Վերջերս կը հիանար Վերհարընի ոճին ու խոստացած էր թարգմանել «Անձրեւ»ը, բայց միշտ ծուլացած էր, սպասելով ներշնչումի վայրկեանին, գտնելու համար Վերհարընի ոճն ու թափը՝ հայկական թարգմանութեան մէջ: Այսօրուան անձրեւն ու տրամադրութիւնը կարծես մթնելէն առաջ պահ մը բերած էին այդ ներշնչումը, բայց տագնապը շուտ վրայ հասած էր և ան լքած էր ամէն աշխատանք:

Աւելի հեռուն, սեղանին ծայրը, կը փայլէր մահու պաղ գործիքը, պչրոտ պրաունինկ ատրճառակը, որ գրպանէն անբաժան էր:

Նկատելի վախով վերցուց ատրճառակը, վայրկեան մը ուշադիր գննեց, ձախ աչքը թեթեւ մը կծկեց իբրեւ զարմանքի նշան և գաղտագողի գրպանը սահեցուց կրկին, կարծես զինքը լրտեսողներ ըլլային:

Պարզ և պզտիկ այս գործողութիւնը աւելի իրական դարձուց սենեակը իր աչքին:

Հիմա՛ միայն տեսաւ իր ծաղկամանը, բեռնաւորուած քրիզանթէմներով: Ծաղկամանը միշտ ալ ծաղիկներով լեցուն էր, բայց ընդհանրապէս իր սիրած ձերմակ ու կարմիր վարդերն էին անոնք, որոնց բոլոր հայրենի պարտէզը կը վերակենդանացնէր ու մանկութեան օրերը: Առաջին անգամ էր որ ծաղկամանը լեցուած էր կանչող այնանային քրիզանթէմներով: Սկիզբը կարծես որ տանտիկինն է նորոգած ծաղիկները, բայց քարացաւ կեցաւ, երբ ծաղկամանին ճիշտ քովը տեսաւ նրբաճաշակ այցետուփ մը՝

Արփիկ Ագաթեան

Իսկոյն յափշտակեց այցետուփը, կարծես ան ըլլար իր կեանքի բոլոր փակ դուռներու բանալին, զոր որոնած էր իր կեանքի ամբողջ ընթացքին ու չէր գտած:

«Յարգելի պ. Մանարեան,

«Ընդունեցե՛ք խնդրեմ մեր պարտեզի առաջին փրկան»

քիմները, եւ բարի եղեք յարգելու ձեր խոստումը: Հրամեցե՛ք մեզի այս իրիկուն. ժամը 6-ին, բաժակ մը քիլի»:

Գանձիցս կարգաց ուսերէն, նուրբ չեղադիր, կարծես գծագրուած այս սողերը այցեւորման վրայ, բայց չկրցաւ ելք մը գտնել:

Յիշեց իր խոստումը, այնքան նման ամէն օր ու ամէնուն տուած խոստումներուն, զորս չէր յարգեր յաճախ, համարելով շատ շատ քաղաքավարական տուրք մը:

Բայց հիմա այս խոստումը անոր համար երդումի մը արժէքն ստացաւ: Ի՞նչ փոյթ թէ ուշացած էր և մօտակայ հրապարակին ժամացոյցը 11 անգամ կը զարնէր հիմա ծանր ու մռայլ: Ի՞նչ փոյթ թէ այցեւորման վրայ հասցէ չկար, իսկ ինք իրապէս չէր գիտեր աղջկան տան ուր ըլլալը, այլ միայն կրնար կռահել:

Չգիտցաւ, ի՞նչպէս հոգեփոխուեցաւ անակնկալօրէն, կամք ու մտածում դարձաւ: Մոռցաւ մօտաւոր ու հեռաւոր անցեալի բոլոր մռայլ իրողութիւնները, խզուեցաւ հոգեւոր իր տառապանքներուն հետ: Հիւանդ էր, կատարելապէս առողջ համարեց ինքզինքը, Անկենդան էր, շարժուն դարձաւ, անստուգութեան մէջ կը խարխալէր, շատ յստակ տեսաւ ամէն բան իր շուրջը: Կը մեղադրէր ինքզինքը մարդոց բոլոր մեղքերով, բայց ինքնարժէք դարձաւ իր աչքին: Չգաց, չօշափելու աստիճան, որ կը սիրէր: Ինչո՞ւ: Ի՞նչպէս: Չէր գիտեր: Ի՞նչ փոյթ: Համոզուեցաւ որ ունէր նպատակ մը, ամփոփուած այրող մրկող ցանկութեան մը մէջ:

— Գտնել Արփիկը այս վայրկեանիս իսկ, ամէն գնով...

7.

Սենեակէն դուրս նետուեցաւ առանց լոյսը մարելու, առանց դուռը փակելու, առանց նոյնիսկ վերջին տարիներու իր սովորութեան համաձայն հայելիի առջեւն անցնելու և վրայ գլուխը խնամքով չտկելու:

Չմտածեց որ անձրեւէն ծովափը հին գլխարկը դրած էր, փողկապը ծուռ ու թոյլ կապած, իսկ կօշիկները չներկուած, նոյնիսկ ցեխոտ վերջին անձրեւէն:

Գտնե՛լ... Անգամ մը գոնէ երես երեսի գալ, յառել իր գննող, թափանցող աչքերը անոր վրայ, ստուգել և յաւիտեանս իր յիշողութեան մէջ ամփոփել ծրարել անոր զիմադիծի բոլոր մանրամասնութիւնները, լսել անոր ձայնը, շօշափել անոր ձեռքիկները, որսալ անոր հայեացքը, գտնել ճշմարտութիւնը:

— Կը սիրէ՞ զինք: Ինչո՞ւ, ի՞նչպէս, ի՞նչքան:

— Ու ինքն ալ կը սիրէ՞: Ինչո՞ւ, ի՞նչպէս, ի՞նչքան:

Ու այս ամէնը ընել ու գիտնալ այսօ՛ր, հիմա՛, այս իսկ վայրկեանիս: Եթէ ժամանակը կը խուսափի՝ բռնել ու կաշկանդել զայն իր դօրաւոր ձեռքերով: Եթէ տարածուած թիւնը կը սահի իր ոտքերու տակէն, ամուր մը գամուիլ անոր վրայ: Անկարելին կարելի, անհնարինը հնարաւոր դարձնելով, վազելով, եթէ հարկ է թեւեր առնելով և թռչելով, միայն թէ գտնել, տեսնել, ստուգել, շօշափել ճշմարտութիւնը:

Ի՞նչ փոյթ թէ ուշ է և կէս գիշերը կը մօտենայ: Հիմա հազիւ նոր-մարդ դարձաւ: Հիմա հազիւ ծանօթ ավերէ ու ճահիճներէ անցաւ՝ հոգեկան իր աչքերը բեւեռելով նորաբաց հեռաստաններու, որոնք ակնթարթի մը մէջ կախարդեցին: Հոգեփոխեցին, լոյսով ողողեցին զինքը: Վաղը կըրնայ շատ ուշ ըլլալ. այսօրուան պայծառ երկինքը վաղը կրնայ ամպոտիլ, կրնայ վաղը ինք, առօրեայի անարկու ուժով, վերադառնալ հին ճամբաներուն ու ճահիճներուն, ու խեղդուիլ ընդ միշտ...

Միթէ քիչ անգամ պատահած է որ ինք մէկ օրէն միւսը ուրիշ մարդ եղած է, վերընծիւղուելով միեւնոյն հին արմատին վրայ...

Հիմա ուրիշ է բոլորովին: Հիմա հինը կը սահի ու նորը կու գայ. հինը կը դառնայ յուշ ու մշուշ, իսկ նորը պայծառ է ու դիւթական՝ հայրենական արշալոյսներու նման: Հիմա, առաջին անգամ իր կեանքին մէջ, կը տեսնէ ինքզինքը լարուած ու զէպի նպատակը ուղղուած նետի մը պէս, դարձած համակ կամք ու նուիրում, Ա՛լ չկան հակադրութիւններով լի անկարգ իր կեանքին չարչարանքները, ներդաշնակ է ամէն բան, առանց ներքին ճիգի ու կեղծիքի:

առանց արուեստական գրգիռներու և արտաքին պարտադրութեան:

Ամէն բան հիմա կը հոսի իր մէջ մօր մը սիրոյ պէս, կամ լեռնային անապակ օդի նման, զոր կը շնչես անբռնազօռ, կարծես երանութեան մէջ:

Դուրսը անձրեւը դադարած էր և մեծ քաղաքի փողոցները ողողուած էին լոյսերով ու շտապող բազմութեամբ:

Ամէնէն հանդարտ պահերուն անգամ անոր սովորական քայլերը վազքի տպաւորութիւն կը ձգէին. իսկ հիմա ան կը վազէր փէշերը կրակ առած մարդու նման: Զինքը զիտողը պիտի կարծէր թէ ոճիւր գործած է ու կը փախչի, մինչդեռ անոր հոգին այդ պահուն խաղաղ էր ու ներդաշնակ, ձերբազատուած նախկին խռովքներէն ու որոնումներէն ու հիմա միայն կը շտապէր բարձրանալ իր խաղաղութեան վերջնական կայսրն:

Մէկ քանի վայրկեանէն յայտնուեցաւ լայն հրապարակի մը վրայ, ուր իրարու ետեւէ երթեւեկող հանրակառքերու աղմուկն ու զանգակներու ձայնը մօտեցուցին զինքը առօրեային:

Գանի որ կը շտապէր, կորելի էր օգտուիլ հանրակառքէն: Մէկ ոստումով թռաւ սուրացող հանրակառքի սանդուխին վրայ, նոյնիսկ չնկատեց իր ետեւէն ճիչը անծանօթ երիտասարդ կնոջ մը, որ հաւանաբար կարծեց թէ իր առջեւէն կայծակի պէս նետուող երիտասարդը ինքնասպանութեան կը դիմէ պարզապէս: Ուշադրութիւն չդարձուց հանրակառքէն ներս, դրան առջև խոնուած մարդոց սարսափահար դէմքերուն:

— Խորհուրդ չեմ տար, երիտասարդ պարոն, այդ յանդգնութիւնը անգամ մը ևս կրկնելու: Երէկ մէկը ճիշտ աչքիս առջև իր սրունքները ջախջախեց հանրակառքի անիւներուն տակ:

Հայրական այս յորդորները իրե՞ն ուղղուած էին: Զբօսեց, կամ լսեց այնքան բնականօրէն, որ կարծես իրեն ուղղուած չըլլային: Ու երբ հանրակառքի վարիչը տուգանք պահանջեց, վճարեց առանց առարկութեան:

Այս փոքրիկ գործողութիւնը, սակայն, ինչպէս առհա-

սարակ իր վրայ կատարուած արտաքին ամէն ազդեցութիւն, անմիջական փոփոխութիւն մը մտցուց իր արամադրութեան մէջ: Իսկոյն անդրադարձաւ իր ցարդ մոռցած շատ պարզ այն իրողութեան, թէ ինք բնաւ չի գիտեր իր բռնած ուղղութիւնը:

Հանրակառք, այո՛, աւելի արագ, շատ լաւ: Բայց դէպի ո՞ւր:

Դէպի Արփիկենց տունը, ի հարկէ: Բայց ո՞ւր է Արփիկենց տունը: Եւ ո՞վ ըսաւ որ այս հանրակառքը կ'ընթացայ դէպի հոն:

Զղայնացաւ բարձրահասակ ու թիկնեղ սպայի մը ներկայութեան, որ յամառօրէն, վերէն վար քննաբար կը դիտէր զինքը: Զարացաւ, որ հանրակառքը կը սուրար անվերջ, առանց կարծես կայան մը հանդիպելու:

Հրաշքի մը պէս բացուեցաւ իր առջև լոյսերու մէջ ծփացող շարժապատկերի հսկայ շէնքը, ուր հանրակառքը անշուշտ կանգ պիտի առնէր պահ մը: Սակայն, տակաւին հանրակառքը իր ընթացքը չդանդաղեցուցած, ուժգնօրէն ետ հրեց, բացաւ դուռը, նետուեցաւ երկրորդ գիծին վրայ, ու երկրորդ ոստումով մը անցաւ դէպի զիմացի մայթը, կորսուելով խոնուած խայտաբղետ բազմութեան մէջ:

8.

Ո՞վ կը փնտռէր և փնտռածը ի՞նչպէս պիտի գտնէր այս անվերջ հոսող բազմութեան մէջ:

Պարզ այս հարցումին անդրադարձաւ այն ատեն միայն, երբ հինգ վեց անգամ մտաւ ու ելաւ շարժապատկերի մեծ սրահը, ուրկէ դուրս կը խուժէր յոգնախուռն բազմութիւնը:

Կարծես մշուշի մէջէն կը յիշէր: Ինք խոստացած էր «բաժակ մը թէյ» ի հրթալ և ապա միասին, Արփիկի հետ, ներկայ ըլլալ «Յո՞ երթա՞նք» ի ներկայացման, որ պիտի բեմադրուէր «Ապոլլո» սինեմային մէջ:

«Ապոլլո», «Յո՞ երթա՞նք» ինք, հսկայ բազմութիւն: Կը պակսէր միայն Արփիկը:

6002-158

589

Եւ սակայն Արփիկը զինքը թէյի հրաւիրած էր, ու անկասկած երկար ժամերով սպասած, ներկայացման ժամանակն ալ փախցուցած:

Եւ սակայն Արփիկ ներկայացման պիտի գար միայն իրեն՝ Արամի հետ:

Իր տենդոտ վազքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով բեկում եկաւ վրան: Գլուխը կախեց, մռայլուեցաւ և քայլերն ուղղեց դիմացի լուսավառ սրճարանը: Յոգնած էր ու ծարաւ, կարծես անապատներ կտրած եկած էր:

Աղմուկով բացաւ ու գոցեց դուռը և, հազիւ քանի մը քայլ առաջացած՝ աչքին զարկաւ, հեռուն, թիկունքը դէպի իրեն դարձուցած, կանանչ գլխարկով աղջիկ մը, գլուխ գլխի նստած վայելչօրէն հագնուած երիտասարդի մը հետ:

Արփիկ վերջին անգամ կանանչ գլխարկ ունէր: Ան չէ՞ր արդեօք:

Մօտեցաւ ու անցաւ երիտասարդ գոյգին քովէն դանդաղօրէն, անտարբերութիւն կեղծելով: Ղրմեց դէպի սրահին խորը և, այնպիսի տեսք ընդունելով թէ իր փնտուծը հոն չգտաւ, գլուխը դարձուց և պարապ սեղանի մը մօտ կանգ առաւ:

Սոսկումով նկատեց որ նստած էր չատ մօտիկ, դիմացի սեղանը գրաւող գոյգին: Արփիկն էր ու Արփիկի հայեացքը ինկած էր իր վրայ, չոր ու օտար:

Ժամանակ չունեցաւ գոնէ լուռ և գլխու թեթեւ շարժումով մը ողջունելու Արփիկը, որ անմիջապէս հեռացուց իր հայեացքը, գրեթէ սեղմուեցաւ իր ընկերակից երիտասարդին, ինչ որ չնչաց անոր ականջին ու երկուքը մէկէն ըսկան ծիծաղիլ այնքան բարձրաձայն, որ նոյնիսկ ուրիշներու ուշադրութիւնը գրաւեցին:

Բայց Արամ, կարծես խորհրդաւոր ուժի մը բռնութեան տակ, գամուած էր իր աթոռին: Սարհրդաւոր ուժը կը ստիպէր որ Արամ ցնորուն իր հայեացքը ուղղէ միայն Արփիկին: Գթութիւն կ'աղերսէր այդ հայեացքը, մթին ցասում կ'արտայայտէր, նախանձի, սիրոյ և ատելութեան անքննելի ակունքները կ'որոնէր:

Սակայն բոլոր գաղտնիքները աւելի արագօրէն լուծուեցան, քան կը կարծէր ինք:

Նախ ազօտ, յետոյ տակաւ յատկօրէն ան տեսաւ վայելուչ հագնուած երիտասարդի սուր ու թափանցող հայեացքը, որ կը քննէր, կը խուզարկէր, կը մերկացնէր զինքը վերէն վար, կ'արհամարհէր, լկտի կը համարէր: Յստակօրէն լսեց, ուղիղ իր ականջին տակ, երիտասարդին արհամարհոտ, մարտակոչի մը պէս հնչող խօսքերը:

— Ի՛նչ ըսել է վերջապէս, ցեխոտ կօշիկներով, ծամբուած գլխարկով սրճարան գալ, և, փողոցային աղջիկներէն չկշտացած, լկտիօրէն աչք տնկել անձանօթ, պարկեշտ օրիորդներու...:

Արփիկ իւր կը լեցնէր կրակի վրայ, ոտքի կանգնելով և ամօթէն շառագունած:

— Նստէ՛, հոգիս, ըսաւ երիտասարդը: Այս վայրկեանիս կը կանչեմ սպասաւորը և հարբած այդ անասունը դուրս չպրտել կու տամ: Կամ, գուցէ ապտակի՞ մը կը կարօտի...:

Թերեւս Արփիկ ի՛նք կ'ուզէր ապտակել մէկը: Ո՞վ, որո՞ւ, Բայց, անգոր ոնէ շարժումի, աղջիկը կրթնեցաւ պատին, չիյնալու համար:

Սակայն ո՛ւշ էր շատ: Երիտասարդը անհասկնալի նախադասութիւն մը արտասանեց բարձրաձայն: Յետոյ շատ որոշ կերպով սպասաւորը կանչեց: Միկունոյն ատեն կարծես դէպի Արամը կ'առաջանար:

Արամ տակնուվրայ եղած էր վաղուց, բայց կը շարունակէր, խորհրդաւոր ուժէն կախարդուած, նստած, գամուած մնալ:

— Զինքը գինով, լկտի կը համարէին հրապարակով, իսկ ինք անա գիակ է, ուրիշներու ոտքերուն տակ կոխկրտուած: Ո՛չ ոտքի ելլել, հարուածին հարուածով պատասխանել, ո՛չ ալ գոնէ ցեխոտ կօշիկները հաւաքել և հեռանալ մութ անկիւն մը, գետինը մտնել, փոշիանալ:

Բայց իր թեւերը բռնած, կտրած են: Ու փակած են իր առջև բոլոր ճամբաները:

— Արփիկ՛կ...

Մարդկային բոլոր գոյները փախած են Յիսուսի կեր-

պարանքով այդ աղջկան վրայէն: Ան կը դողայ ու անգօր կը թարտայ միայն, վանդակին մէջ ամբարակուած անգօր թռչնակի մը նման: Ան պատրաստ է ծունկի գալու Արամի առջեւ, որպէսզի ան ըմբիշի իր ձեռքերով չխեղդէ վայելուչ, փափկակազմ երիտասարդը:

Ու Արամ կը լսէ իր անունը, այնքան քաղցր, աղաչական:

— Պարո՛ն Մանարեան, Արա՛մ, Արա՛մ...

— Արա՛մ...

Այդպէս կը կանչէր միայն իր մայրը՝ այդպէս մտերիմ ու աղաչական:

Մայրը չէ՛, Հիմա Արփիկն է այդպէս կանչողը:

Ո՛ւշ է սակայն:

Փափկակազմ երիտասարդը գերեզմանէն նոր դուրս ելած է ու սրճարանի սպասաւորին օգնութեամբ կը շտկէ իր վրայ գլուխը հայելիին առջեւ:

Արփիկ ինքզինքը դուրս նետած է սրճարանէն, ի դուրս սպասելով որ Արամ գթայ իրեն: Սրճարանը դարձած է Բաբելոն: Իսկ Արամ, հանդարտ ու հատիկ հատիկ, կը պատասխանէ ուստիկանի բոլոր հարցումներուն:

9.

Շատ ուշ, յաջորդ առաւօտը միայն, Արամ ուստիկանաւորէն դուրս ելաւ, Վահրամի երաշխաւորութեամբ:

— Լսէ՛, Արամ, սիրելիս...

Արամ սակայն ոչինչ կը լսէր: Վահրամ, իր աւագ ընկերը, որ ռոքէն գլուխ մխրճուած էր կուսակցական գործերու մէջ և որու հանդէպ ինք անվերապահ յարգանք ունէր, ամէն տեսակ յորդոր ու խորհուրդ կու տար, բայց մէկ հատիկ բառով իսկ չէր անդրադառնար երէկուան գայթակղութեան:

Ի՞նչ ըրած էր ինք երէկ գիշեր, ժամը 11-էն յետոյ, մեծ սրճարանի մը մէջ, մեծ բազմութեան մը ներկայութեան: Կապոյտ աչքերով, վայելչօրէն հագնուած, օտարական երիտասարդ մը կար հոն, իր դիմացը: Ո՞ղջ է ան:

Այդ երիտասարդին քով Յիսուսի կերպարանքով աղջիկ մը նստած էր: Արփիկ է անոր անունը: Եւ ո՞ր է ան հիմա: Եւ ի՞նչ կը մտածէ ան հիմա Արամի մասին:

— Լսէ՛, Արամ, սիրելիս...

Վահրամ էր խօսողը, բայց Արամ չէր լսեր բնաւ: Վահրամ կը խօսէր աշխարհի բոլոր բարձր սկզբունքներու մասին, բայց չէր լսեր բնաւ թէ ո՞ր պէտք է երթար հիմա Արամ: Եւ եթէ կայ տեղ մը աշխարհի վրայ, ուր ան պէտք է երթայ, ի՞նչ պիտի ընէ հոն: Եւ հոն, աշխարհի այդ սեւէ մէկ խորշին մէջ, Արփիկը պիտի կրնա՞յ տեսնել...

— Լսէ՛, Արամ, սիրելիս: Դուն հիւանդ ես ըջօրէն: Երէկ խորհրդակցեցայ բժիշկին հետ: Այս քաղաքը քեզ կը սպաննէ: Տե՛ս, երեք ամիսէ ի վեր մէկ տող բան չգրեցիր: Ժողովներէ ալ կը խուսափես: Պարտականութիւններ կը ստանձնես ու ոչինչ կը կատարես: Ընկերներու մէջ լուրջ դժգոհութիւններ կան: Հազիւ կը զսպեմ: Գիտես որ լուսնուդ շինողներ ալ քիչ չեն: Յետոյ, երկու օր առաջ, գիշերը, կրկին «Նոյ» հիւրանոցն ես եղած: Անձամբ ստուգեցի: Երէկ այցելեցի քեզի՝ սենեակիդ դուռը բաց էր, լոյսը վառ: Զարմանալի մարդ ես: Ի՞նչ գեղեցկութիւն կը գտնես այդ տեսակ անկարգ կեանքի մէջ: Եւ վերջապէս երէկուան գայթակղութիւնը սրճարանին մէջ, Ամէն մարդու, նոյնիսկ հակառակորդներու բերանն ինկար: անոնց թերթունքն այսօր բերանը բացած է զորս դու պատուիրեցիր, մանրամասնօրէն, ճոխացեալ և յաւելեալ նկարագրելով սրճարանի երէկուան միջադէպը... Յետոյ, Յետոյ ալ անա ուստիկանաւորէն: Ա՛յս էր պակաս:

Անիրաւ ես, Արամ, սիրելիս: Անիրաւ հայրենիքիդ, կուսակցութեանդ, անձիդ հանդէպ: Երբեք մեր դժբախտ ժողովուրդը այսքան ճակատագրական օրեր ապրած չէ: Երբեք հայրենիքն ու կուսակցութիւնը պէտք չեն ունեցած նոր ուժերու: Քու ընդունակութիւններդ ունեցողներու սով է: Կը գրես, կը խօսես, ազդիլ գիտես, արիւնի երկրէն հազար փորձառութիւններ ունիս, ի հարկին ռազմիկի դեր ալ կը կատարես, բայց անա սրճարաններու ծուխին մէջ կը խեղդուիս, գինետունները դարձուցած ես տաճար, հասարակ աղջիկները՝ աստուածուհի...

Արամի գլուխը դարձաւ: Ամօթն ու յուզումը մէկէն բռնկեցան. աչքերը սկսան վառուիլ, Մէջքը ծաղկեց, գլուխը բարձրացուց և վերէն վար, շեշտ ու ցափոտ նայեցաւ մեծ ընկերոջ:

— Կը բաւէ, ընկե՛ր Վահրամ...:

Վահրամ անակնկալի եկաւ: Երբեք այս տղան գլուխ բռնած չէր իր գէմ: Ներքին խորունկ վիճաւ մը ունի. գուցէ ինք շատ աւելի խորունկէ՞ն կը զղջայ: Կը տառապի՞: Զի՞ սիրեր արդեօք անկեղծօրէն: Ինք, որ մարդկանց հոգին կարդալու յաւակնութիւններ, հարուստ փորձառութիւններ և ալեխառն մազեր ունէր, ի՞նչպէս չանդարդարձաւ այսօրան պարզ իրողութիւններու:

Զայնը մեղմացուց, Արամի թեւը մտաւ կամաց մը:

— Իրաւունք ունիս, ըսաւ: Բայց ինծի զարմացնողը քու լուսթիւնդ է, քու լուս տառապանքը: Գիտես որ կը սիրեմ քեզ ու կ'ուզէի բաժնել քու տառապանքը ընկերաբար: Օգնե՛լ քեզ: Մի՞թէ իրաւունք չունիմ:

Անկեղծութեան այնքան կրակ կար այս խօսքերուն մէջ, որ Արամի սառույց կտրած հոգին շարժակեցաւ: Բայց շարունակեց լուռ մնալ:

Վահրամ սիրտ առաւ:

— Ո՞վ է այդ օրիորդ Աղատեանը:

Լռութիւն: Զղայնութեան ակներև նշաններ Արամի գէմքին վրայ: Վահրամ զգաց իր սխալը, բայց շարունակեց ընթացք տալ իր անկեղծութեան և իրարու ետեւէ, կցկըտուր, կարծես ինք իրեն հարցումներ տար, մրթմրթաց:

— Հայրը կը ճանչնամ հեռուէ հեռու: Թուսացած ընտանիք են, որքան գիտեմ: Ուծացած, հայ կեանքէն քաշուած: Օրիորդը հայերէն կը խօսի՞: Կանանց Միլութեան անգամ է: Տեսա՞ծ եմ զինքը:

Հարցումներու շարքը կրկին տակնուվրայ ըրաւ Արամի հոգին, ու ան վերադարձաւ Արփիկին, ինչպէս բոյսը իր գլուխը կը դարձնէ արեւին: Հիմա մարդկային լեզուն միայն մէկ հարցում պիտի տար ու մէկ պատասխան պիտի որոնէր՝

— Ո՞ւր է Արփիկը...

Եւ որովհետեւ այդ հարցումին պատասխանը միայն ինք պիտի կրնար գտնել, ուստի պէտք էր աղատիլ Վահրամի այս բռնութենէն:

Գրեթէ կոպտօրէն ազատեց թեւը ընկերոջ ձեռքէն ու սկսաւ քայլ մը առաջ անցնիլ, երբ դիմացը կտրեց, գրկեց, ու գրեթէ բռնութեամբ կեցուց զինքը հին ու մտերիմ ընկերներէն Սուրէն:

— Ո՞ւր այսպէս, կարծես բանտէն կը փախչիս. ու ետեւէդ գնդակներ կը տեղան:

Արամ խեղճացաւ, դարձաւ անվճռական: Երթա՞լ, մընա՞լ: Հին ընկեր էր Սուրէն, դպրոցի, գաղափարի, մարտի ընկեր ու հիմա կու գար ժողովուրդի ծոցէն, ազգամահակատէն: Գիւղի քրտինքի, ազգամաղաթի վառօդի հոտ կու գար անկէ ու անոր երկնագոյն աչքերուն մէջ երազներ կային, այնքա՛ն հարազատ երբեմն իրեն, Արամի համար ալ:

— Հոգիս բերանս եկաւ քեզ փնտռելով, Վահրամ, կ'ըսէր Սուրէն չնչակտուր: Ամբողջ քաղաքը, քաղաքի բոլոր սրճարանները տակնուվրայ ըրի: Երկու անգամ տունդ գացի, խմբադրատունը զանգահարեցի քանիցս, գրասենեակէն ալ լուր չունէին քու մասիդ: Զկաս ու չկաս:

Նախաճաշ ըրա՞ծ էք: Ո՞չ: Անցնինք ուրեմն սա դիմացի կաթնատունը: Միայն մէկ վայրկեանով սակայն: Ընկերները հաւաքուած են արդէն ու ժողովը սկսած: Վեզի կը սպասեն: Արա՛մ, դուն ալ կանչուած ես: Երէկ եկայ ազգամահակատէն: Կ'ուզեմ երկու օրէն վերադառնալ: Ամէն կողմէն կրակի մէջ մնացած ենք:

Արամ իր երկու ընկերներուն հետեւեցաւ սպանդանոց տարուող զո՞նի մը հեղութեամբ:

Զգուանքով մօտեցուց կաթը չրթունքներուն: Կարծեց սրտխառնուք պիտի ունենար: Երկրորդ օրն էր որ միայն ծուխով կերակրուած էր: Այն սոսկալի գիշերէն ի վեր բերանը բան մը դրած չէր: Բայց, իրօ՞ք, տակաւ աճող հետաքրքրութեամբ լսեց Սուրէնի կցկտուր տեղեկութիւնները ու վերջը ինքն ալ զարմացաւ իր հետաքրքրութեան վրայ:

Սուրէն կը պատմէր ահաւոր նորութիւններ:

Հայկական ամբողջ ազգամահակատէն ոռոսական զօրքե-

րը ետ կը վերադառնան, քանդելով ամէն բան իրենց ճամբուն վրայ ու անպաշտպան ձգելով գրաւուած գաւառները, ուր անմիջապէս կուգան կը տեղաւորուին թուրք հրոսախումբերը: Գրեթէ ոչ մէկ տեղ կարելի եղած է դիմադրութիւն կազմակերպել: Գոյութիւն ունեցող հայկական ուժերը սակաւաթիւ են, թէև տեղ տեղ հերոսական ինքնապաշտպանութեան դիմած են: Հսկայական զինամթերքն ու պարէնը կը լքուին տեղն ու տեղը, կամ թշնամիի ձեռքը կ'անցնին: Նոյնիսկ հարկ եղած թիւով մարդիկ ու կազմակերպութիւններ չկան, գոնէ ոչնչացնելու այդ հարստութիւնները: Հազիւ տեղաւորուած հայ գաղթականութիւնը կամ գլուխն առած կը փախչի և կամ իր ստեղծած խուճապով արգելք կ'ըլլայ զինուորական գործողութիւններու:

Մարտական ու մտաւորական ուժերու մեծ պահանջ կայ: Ամէն կողմէ ստացուած հեռագիրները, նամակները և հեռախօսագիրները օգնութեան աղիողորմ ճիշեր են պարզապէս: Սոսկալին այն է, որ Երեւանի նահանգին մէջ ևս թաթարական խլրտուսներ սկսած են, թրքական գործակալներու անմիջական ղեկավարութեան տակ: Օգնութիւն կը խնդրեն Գանձակէն, Ղարաբաղէն: Վտանգուած է նոյնիսկ Թիֆլիս-Ալեքսանդրապոլ երկաթուղագիծը: Վրացիները երկու լարի վրայ կը խաղան, բայց անոնց գործակցութիւնը թաթարներու հետ կատարուած փաստ պէտք է համարել: Կատարուած փաստ է նաև, անդին, Ռուսաստանի մէջ, բոլշեւիկներու կատարեալ անճշատութիւնը գերման դժուարներուն և թուրք փաշաներուն: Յետոյ...

— Օ՛, ժամը 8-ը կ'անցնի: Ելէ՛ք, մնացեալը կը լսէք ժողովին մէջ: Հա՛, ըսի՞, Միհրանն ալ այս գիշեր ինձ հետ եկաւ ռազմաճակատէն: Զեկուցում պիտի տամ, բոլորիդ օձիքը պիտի թոթովէ քիչ մը, պիտի պոռպոռայ...

Ոտքի ելան:

Սուրէն կարծես նո՛ր նկատեց Արամը:

— Արամ՞... Ի՞նչ պատահած է քեզ, տղայ, կարծես զինով ես, ինչո՞ւ կ'երերաս այդպէս, հիւսիսդ ես, ինչո՞ւ այդպէս գունատ ես: Կա՞թը ինչու չխմեցիր:

Վահրամ օգնութեան հասաւ կատակելով:

— Ոչի՛նչ, Սուրէն, մի՛ անհանգստանար: Ամբողջ գիշերը անիծեալ Մուսան չարչարած է այս տղան, ստիպելով բանաստեղծութիւններ գրել: Սակայն, ըստ երեւոյթին, Արէսը աւելի զօրաւոր պիտի ըլլայ Մուսայէն: Կամ, ինչո՞ւ չէ, հոս սկսած բանաստեղծութիւնը կարելի է չարունակել և աւարտել ճակատին վրայ: Այնպէս չէ՞, Արամ:

Տարօրինակ բան: Արամ ոչ միայն չբողբեց, ոչ միայն չմոռայուեցաւ, այլ և ժպտաց իր հին, բարի, մտերմական ժպտով:

— Երբ քու գրչիկն շահ չունի Հայաստան,

Թֆել եմ քեզ ալ, գրչիկ ալ վրան:

Այնպէս չէ՞, Արամ:

Կատակողը Սուրէնն էր այս անգամ, որ գրկած էր Արամի մէջքը եղբայրօրէն:

Ճանապարհին Արամ կը քալէր սեղմուած երկու ընկերներու միջև, բայց թեթև: Խիղճը արդար ու հոգին անդորր, ի՛նչ չուտ անցան գիշերն ու մղձաւանջը: Ի՛նչ լուսաւոր են իր այս երկու ընկերները: Եթէ նոյնիսկ իր հոգիի բոլոր լոյսերը մարին, այս տղաքն ու իրենց լոյսերը պիտի բաւէին իրեն, ճամբայ գտնելու, սփոփուելու համար:

Բայց Արամ իրօք համոզուած էր որ անխօս ու անդարձ վճիռ մը տուած էր, հիմն ի վեր փոխելու իր կեանքը, մաքրուելու, զտուելու համար բոլոր հին ու նոր մեղքերէն:

Սփոփիչ այդ տրամադրութիւնը թեւեր տուաւ իրեն մանաւանդ երկարատեւ ժողովին մէջ:

Ժողովի վերջաւորութեանը Արամ մէկ երկու ուրիշներու կարգին ոտքի ելաւ ու յայտարարեց՝

— Խնդրեմ արձանագրեցէք զիս վաղը գիշեր ճակատ մեկնող կամաւոր հարիւրեակին մէջ:

Մէկ երկու հոգի ծափահարեցին, Ուրիշներ յիշեցին երէկ իրիկուան գայթակղութիւնը սրճարանին մէջ, իսկ Վահրամ, որ ապառաժ կը կարծէր ինքզինքը, հազիւ կրցաւ յուզումը զօղել և դէմքը դարձուց լուսամուտին:

Այդ օրը հազար տեղ հանդիպեցաւ, միտքը կլանուած միայն վաղուան ճամբորդութեամբ:

Գրպանը գտնուած բոլոր զրամները ծախսեց, «անհրա-

ժեշտ իրերը» գնելու համար։ Ու անհրաժեշտ համարեց նոյն-
խակ թելն ու ասեղը և «Պիլիտիսի Երգեր»ը։ Տպարան մտաւ,
գիտնալու համար տառերու գինը և ի հարկին փոխադրու-
թեան դիւրութիւնները։ Բարեկամ բժիշկէ մը ստուգեց շարք
մը հիւանդութիւններու ախտանշանները և անհրաժեշտ դե-
ղորայքին վերաբերող ծանօթութիւնները հատիկ հատիկ գրի
առաւ։

— Ողիւը ժողովուրդի մէջէն արմատախիլ ընելու ամէ-
նէն ազդու միջոցը ո՞րն է, բժիշկ։ Իսկ անքնութեան ար-
մատական դարմանը։ Դո՞ւք ալ հակամարդկային կը համա-
րէք որոշ միջբորակներու տարածումը թշնամի բանակին մէջ։
Իսկ մէկ միլիոնի կոտորածը Եփրատի ափերուն...

Բժիշկը զարմացաւ, ծիծաղեցաւ, հայրական յորդորներ
տուաւ, բոլոր անհրաժեշտ գիտելիքները հաղորդեց և ի վեր-
ջոյ յուզումով ծամբու դրաւ «բանաստեղծ քաղաքացին»։

Այցելեց աւագ ընկերներու և թանկագին խորհուրդ-
ներ ստացաւ։ Մերժեց ընթրիքի հրաւերները և գոհացաւ
խղճուկ կաթնարանի մը մէջ պնակ մը մածուն ուտելով։
Հազիւ մթնած վերադարձաւ տուն, ուր տակաւին կատարե-
լու շատ աշխատանքներ ունէր, ճամբայ իյնալէ առաջ։

Երբ տան սանդուխներէն վեր կը բարձրանար բեռնա-
կիրի մը պէս ծանրաբեռնուած, անսահման թեթեւութիւն
կը զգար և հոգին անշար էր ու խաղաղ։

Փոքրիկ միջանցքին մէջ վար դրաւ ձեռքի ծրարները,
սենեակի բանալին ի գուր փնտռելով գրպաններուն մէջ։
Նո՞ր վերջիչեց, որ վերջին անգամ սենեակը բաց ձգած էր։

Արագ շարժումով հրեց բացաւ դուռը և խարխափելով
գտաւ ու դարձուց ելեքտրական կոճակը։

Եթէ այդ վայրկեանին բոլոր սիրելի մեռելները յա-
րութիւն առնէին, լուսաւոր շքերթ կազմած իր աչքին առ-
ջև, պիտի հաւատար, բայց բնաւ այս մէկին, մարմին ա-
ռած ու իր բազմոցին վրայ կծկուած այս ոգիին։

Բայց ակնթարթ մըն էր միայն։ Չգաց որ երազ չէր։
Համոզուեցաւ որ օտար սենեակ մտած չէր։

Այո՛, Արփիկը։

Ու պէտք չեղաւ ո՛չ կասկածներու մղուելու, ո՛չ ալ
հարցումներ ուղղելու տառապանքը ապրելու։

Ահա՛ բազմոցին վրայ կծկուած ոգին՝ մարմին առաւ.
ձգուեցաւ, սլացիկ հասակ ընդունեց, յայտնուեցաւ Յիսուսի
իւր կերպարանքով։ Ամբողջովին սգաւոր սեւի մէջ է անոր
հասակն ու հանդերձանքը ու այդ պատճառով ալ շատ ու-
ժեղ՝ հակադրութիւնը լուսնային դէմքին և կաթնային ձեռ-
մակութեամբ պարանոցին։ Լոյսին տակ ոսկեղէն բոցի պա-
տրանք կու տան անոր վարսերը, կակաչի պէս կը ծաղկին
մանկական չրթունքները ու երկնային կապոյտ խոշոր աչ-
քերը կ'իյնան ուղղակի իր աչքերուն, այնքա՛ն պաղա-
սական։

Կարծես ձիւնի տակէն նո՛ր ծաղկած՝ անոր մանրիկ ձեռ-
քերը երկչափորէն կը մօտենան Արամին, քնքշօրէն կը հպին
անոր ուսերուն։ Անդրերկրային թուացող այդ հպումը ամ-
բողջ յաւիտեանականութիւն մը արժող այն սարսուռն էր,
որ Արամ առաջին անգամ կը զգար ու կ'ապրէր, գլխահակ,
աչքերը փակ, կարծես չանթահարուած պահ մը, բոցավառ-
ուած իսկոյն ու ապա անհնարին երանութեան մը մէջ ին-
կած։ — «Իեղին, մոլար կայծը արեան մէջ»։ «Մէկ վայր-
կեան տեւող երջանկութիւն»։ Սէ՛ր...

«Բարայր» սենեակը անոնց առաջին սէրովը լեցուեցաւ
և յորդեցաւ։

Առաջին իսկ փոխանակուած հայեացքներով տեսան որ
նախասահմանուած են իրարու։ Առօրեան դարձաւ ցնորա-
կան, իսկ ամէնէն անկարելի երազները՝ շօշափելի իրակա-
նութիւն։

Ոտքերը, գոր կը փոխանակէին, կցկտուր էին ու ան-
բովանդակ, բայց իրենց համար կը ներկայացնէին գերա-
զոյն իմաստութիւնը, առաջին սուրբ բառերը, արտասան-
ուած իրարու համար, աշխարհի ստեղծագործութենէն ի վեր։
Չմտածեցին բնաւ անցեալի, ժամի ու ժամանակի մա-
սին։ Իրենք ներկայ էին ու այդ կը բաւէր, կային, կը
չնչէին, կ'ապրէին։

Երկու ձեռքեր օղակուած էին իրարու և երկու սրտեր
կը բաբախէին իրարու համար։

Երբեմն աղջկան վարսերէն հատ մը երկու կը քսուէին տղու ճակտին, ու «Դեղին, մոլար կայծը արեան մէջ» կըրկին կը շրջէր երանական սարսուռներով:

Երբեք չխոստացան սիրել զիրար. սէր բառն իսկ չխաղաց անոնց շրթունքներուն վրայ, բայց ինչ որ շրթունքը զգուշացաւ արտասանելէ, սիրտը ապրեցաւ ամբողջ ու կատարեալ:

Ու անոնց շրթունքները իրարու չհանդիպեցան բնաւ: Գուցէ անկարելի երջանկութիւն, անհնարին երազ համարեցին: Գուցէ սրբապղծութիւն: Բայց երբ տղան, աչքերը փակ, բնազդաբար, քիչ մը ամուր սեղմեց աղջկան ձեռքը, զգաց որ տիրակալեց անոր սրտին ու մարմնի բոլոր դանձերուն:

— Իմ միակ...

Արամի ուղղակի սրտէն եկած այս խօսքը ելեքտրական հոսանքի պէս անցաւ Արփիկի ամբողջ մարմնով ու ըստիպեց զայն շունչ առնելու, այլապէս կարծեց պիտի մեռնէր: Համակ սարսուռի վերածուած, աղջիկը բնազդօրէն ձեռքերը դուրս քաշեց տղու ասիւն: Ու առաջին անգամ ըլլալով անոր շրթունքները դողդոջային անորոշ տնչանքով, որ կրակի պէս կ'այրէր ու անբացատրելի էր:

Յետոյ լուռ արցունքի շիթեր խաղացին եղնիկի անոր վճիռ աչքերուն մէջ: Արցունքը դարձաւ ցաւ, որ սփոփանք էր միանգամայն: Ու զղում: Ու ցասում՝ իր երէկուան կանացիութեան: Յաւ, որ զղջալով կը մաքրուի: Չղջում, որ սփոփանք կը ծաղկեցնէ: Կարեկցանք նաեւ, որ տանջած էր կարծես հեռուոր աստղերէ եկած այս տղան:

Լսէ՛, աստուածային բոլոր իմաստութիւնները կը շրջնայ անիկա ականջիդ: Տե՛ս, աշխարհի բոլոր գեղեցկութիւնները կը թափէ քու առջև:

Քովի հրապարակին ժամացոյցը 12 անգամ կը զարնէր, ու հարկ էր բաժնուիլ «քարայր»էն:

Արամ առաջնորդեց զայն մինչև հեռուոր արուարձանը, ուր, դաշտի բերանը, կը գտնուէր անոնց տունը:

Երբ դրան առջև հասան ու կանգ առին անխօս, աղջիկը մութին մէջ խաբխափելով գտաւ տղուն ձեռքը, թե-

թեւօրէն սեղմեց ու, կարծես առաջին անգամ ըլլալով, վերադարձաւ իրականութեան:

— Հիմա՛... արտասանեց ան ու լռեց:

— Հիմա՛... մեքենաբար կրկնեց տղան, ձեռքը լքած անոր ձեռքերուն մէջ:

Աղջիկը սիրտ առաւ:

— Վաղը ամբողջ օրը տունը պիտի մնամ, ըսաւ:

Արամ լուռ էր:

— Միւս օրն ալ: Ուրեմն... եկուր միւս օրը, երեկոյեան ժամը 6-ին:

Ու ձեռքերը քնքշօրէն ետ քաշեց:

— Կու գա՛մ, արտասանեց մեքենաբար, գլխարկը հանեց հին օրերու խոնարհութեամբ և արագ քայլերով հեռացաւ մութին մէջ:

Հաղիւ քանի մը տասնեակ քայլ առած, կանգ առաւ. կարծես աշխարհը իր բոլոր ճամբաները փակած ըլլար իր առջև: Կարծես քայլերու հետ կանգ առած էր նաեւ սիրտը:

Նո՛ր միայն անդրադարձաւ, որ վաղը, այս ժամուն, հարիւրեակ մը կամաւորներու հետ պիտի մեկնէր ռազմաճակատ, ու ինք հանդիսաւոր խոստում տուած էր այդ մասին:

Կանգնած սիրտը սկսաւ բարախել արագօրէն ու ինք կը լսէր անոր համաչափ զարկերը: Մէկէն, կարծես սրտի զարկերէն մտրակուած, սկսաւ վազել, առանց հոգ ընելու որ հոս կը զարնուի հեռագրաձողի մը: Կոն կը թռչի հեղեղատէն, աւելի հեռուն անուշադիր է գինքը հալածող շունքերուն, որ դուռնիքը իր վերաբերուին կ'երկարեն արդէն:

Հակառակ քաղաքապահ ոստիկանի սաստիկ կանգ առնել, ան թաւ սուրացող հանրակառքի սանդուխներուն վերայ, բայց անկիւնադարձին պատճառով հաւասարակշռութիւնը կորսնցուց և շառաչումով տապալեցաւ գետին:

Հանրակառքը կանգ առաւ: Հասաւ քաղաքապահ ոստիկանը սուլելով և աղմկելով:

Վէրքերը ծանր չէին, բայց անզգայ վիճակի մէջ էր, երբ պատահաբար անցնող ինքնաշարժի մը մէջ դրին ու Կարմիր Սաչի հիւանդանոցը փոխադրեցին:

Թշկական առաջին օգնութիւնէն յետոյ ցաւերը մեղմա-

ցան, բայց սկսաւ իրական տառապանքը ինքնավերլուծման և ինքնախարազանում ին։

— Դրուժա՛ն...

Հազար անգամ արտասանեց ծանր այս բառը իր հասցէին։

— Գոնէ քաջութիւն ունեցիր ինքնասպան ըլլալու։ Գոնէ ընդունակ ըլլայիր ներսդուծիւն խնդրելու ընկերներէդ։ Գոնէ կրնայիր մաքուր խղճով ներկայանալ Արփիկին։

Հոգեկան տառապանքը չէզոքացուց բժշկական բոլոր դեղերն ու խնամքները։ Յետոյ սկսաւ զառանցանքը, որ փոփոխակի ծիծաղ, կարեկցանք ու վախ պատճառեց զինքը խնամող զթութեան քրոջը։

Միայն լուսաբացին, պարտասա՛ծ, կրցաւ քնանալ խաղաղօրէն։

10.

Հարկ եղաւ ամբողջ երկու չաբաթ հիւանդանոցը մնալ և առն փոխադրուելէ վերջ ալ բժշկական խնամքի ենթարկուիլ։

Կսկիծն ու զաղտնիքը խնամքով պահեց և ուրախացաւ որ Արփիկին ու ընկերները միայն պատահական արկածի վերադրեցին իր անկումը։

Արփիկի յաճախակի ներկայութիւնը և քրոջական հոգածութիւնը՝ հիւանդանոցին ու «քարայր»ին մէջ, տակաւ ցրուեցին սնոր մաքի ու հոգիի մռայլը։ Սիրոյ և հայրենիքի երկընտրանքը այլեւս չտանջեց անոր միտքն ու հոգին։ Արդէն ընկերները կը խուսափէին տեղեկութիւններ հաղորդել իրեն ռազմաճակատի օրէ օր ծանրացող վիճակի մասին, իսկ ինք վաղուց զգուած էր թերթեր կարդալէ։

Յոր բոլորովին առողջացաւ, աւելի փափկակազմ դարձած էր, աւելի զգայուն, աւելի նուիրուած արտեստի ու գրականութեան ուսումնասիրութեան։ Նոյնիսկ սկսաւ նկարչական յաջող փորձեր ընել։ Աւարտեց Օ. Ուայլսի «Սալոմէ»ի թարգմանութիւնը և ձեռնարկեց գրելու ընդարձակ պատմուածք մը, որ ինքնակենսագրական տարրեր ունէր, վիպապաշտ շունչով։

Ժողովներու չգնաց ու քաղաքականութեամբ չզբաղեցաւ։ Սուսափեցաւ ընկերներէն. նոյնիսկ վահրամի ներկայութիւնը նեղեց զինքը երբեմն։ Ընդհանուր հակակրանք մը ունէր հանրային նշանակութեամբ բաւոր գործերու և խընդիրներու և, առ հասարակ, դուրսի, օտար թուացող կեանքի հանդէպ։ Ու, իբրեւ «քաղաքացի», իբրեւ «մտածող», այնքան ծոյլ էր, որ կը դժուարանար նոյնիսկ պատճառաբանել իր հակակրանքը և վերլուծել իր հոգեփոխութիւնը։

Բայց ներքնաբար կեանք ու ոգեւորութիւն դարձած էր ինք իր աչքին ու ինք իրեն համար։ Իրեն կը թուէր թէ կ'ապրի երանութեան բարձունքներու վրայ և ամէն յետադարձ միտք ու ակնարկ՝ դէպի շրջապատն ու առօրեան, դէպի անցեալն ու վաղը, պիտի նշանակէր անկում այդ բարձունքներէն, սրբապղծումն իր համար ստեղծած գեղեցկութեան։

Արփիկը այդ երանութեան մշտահոտ աղբիւրն էր։

Շաբաթներու, ամիսներու ընթացքին, գլխի մէջ ամէն օր ու ամէն անգ միտքին էին։ Պարտէզներու ամայութիւնները, խուլ փողոցները և արուարձանները իրենցն էին ու վկայ իրենց մտերմութեան։

Առաջին անգամն էր որ սէրը կը ճանչնար ու սիրով կը յորդէր։

Իր սենեակը սիրոյ ճշմարիտ քարայրի մը վերածուած էր։ Ամէն իրիկուն գլուխ գլխի էին հոն, երբեմն յափշտակուած ընթերցանութեամբ, վէճով ու ճառողիւններով, բայց աւելի յաճախ լռելով ու մնչալով, երկու եղնիկներու նման։

Մետերլինկի խորհրդաւոր պատկերներով ու մտքերով կը պաշարուէին ու կը մանկանային։ Կ'երազէին Հիմալայը, կ'ըմբռնէին թաղորի իմաստութիւնը, կը նախանձէին Ուայլսին, շառագունած կը լսէին «Պիլիատի Երգերը», կամ կ'ապրէին Համսունի հերոսներուն հետ։ Բայց իրօք երբեք անոնց մարմինները սիրոյ համար չհասունցան։

Մտայլուեցաւ Արփիկ, երբ երբեմն Արամէն լսեց Հայաստանի ու Հայու ախուր պատմութեան մասին։ Ինք ու չի՛նչ, ոչի՛նչ գիտէր։ Տեսած էր միայն թրքահայ մէկ երկու

գաղթական կիներ, որոնց լեզուն դժուարաւ հասկցած էր։
Ու կը խղճար միայն։

Բայց Արամ անգամ մը Արփիկի աչքերուն մէջ ար-
ցունք նկատեց, երբ ինք նահանջէն դուրս գալու կը պատմէր։

— Գիտե՞ս, կ'ըսէր ան, տակաւին իմ աչքիս առջեւ
է, հոն, հեռուն, լեցուն ձիւնոտ բարձունքին վրայ, լքուած,
իր մայրը կորսնցուցած նորածին հորթը, որ ճերմկած լեզ-
ուով ձիւն կը ճարակէր։

— Իսկ հայոց փոքրիկները, հարցուց Արփիկ ու փոր-
ձեց լեցուն աչքերը պահել Արամէն, բայց չյաջողեցաւ։
Յետոյ պինդ սեղմուեցաւ տղուն, սարսուռներով ասղնոտե-
լով անոր մարմինը։

Սակայն երկուքն ալ կը խուսափէին իրականութեան
հետ երես երեսի գալէ։ Կը սիրէին մանաւանդ յաճախ այցե-
լել իրենց թափառումներու ճամբուն վրայ գտնուող կաթո-
լիկ եկեղեցին։ Առանց կեղծիքի ու արուեստականութեան,
խորհրդաւոր մշուշի մը մէջ կը զգային ինքզինքնին։ Սկիզ-
բը կը ծիծաղէին, բայց ի վերջոյ լրջօրէն ծունկի կու գա-
յին, կը խաչակնքէին ու բնաւ չէին զգար որ մանկացած
էին։ Երկար, լարուած, տեսակ մը հոգեւոր յափշտակու-
թեամբ կը նայէին մշտապէս կանթեղի մը։ Որ մանուշակա-
գոյն լոյս կ'արձակէր, կարծես ստուերամած ամպի մը տակէն։

— Բու հոգին այդպէս կապոյտ է. անգամ մը տեսայ,
կը շնչար Արփիկ և իր լուսեղէն ձեռքը կը սահեցնէր Արա-
մի լայն ափին մէջ։

Վերջապէս երկուքն ալ անցնէին դաշտը, լիաթօք շնչե-
լով, երբեմն երախաներու պէս վազվզելով ու զիրար չար-
չարելով։ Անգամ մը Արամ իր երկու ձեռքերուն վրայ ա-
ռաւ Արփիկը ու մինչև դիմացի բլուրը տարաւ։ Հոն, այդ
բլուրին վրայ, կը սպասէին արեւամուտին, լուսնի ծագե-
լուն, աստղերու լուսավառ մեծ հանդէսին, ընթացք տա-
լով իրենց երեւակայութեան։ Այդ պահերուն Արամ եր-
բեմն արձակ բանաստեղծութիւններ կը հիւսէր։

— Հեռուն լեռները մեռել են հագեր,
Երկինքը կապոյտ, դառեւոր ծաղիկ,

Վրաս իջեր է մթնաղբ քնոյց,
Զոր դո՛ւն ես հիւսեր...

11.

— Միշտ այսպէս լաւ չի կրնար ըլլալ...

Արփիկ մտայնէր այդ օրը։ Անտիթ թախիծ, որ հա-
մակած էր զայն, անորոյ երկիւղ կը ներշնչէր Արամին։

Գիտեց, փայփայեց աղջիկը, բայց ի վերջոյ ինքն ալ
տխրութեամբ համակուեցաւ։ Ճիշդով ու դժուարութեամբ
գտաւ պատկերաւոր համեմատութիւն մը։

— Դուն առաւօտ ես, գիտե՞ս։ Ու որքան չքեղ պի-
տի ըլլայ կէսօրը, ու որքան հեռու է դեռ վերջալոյսը...

Պատուիրուած արտասանութեան պէս հնչեցին այս
խօսքերը, տափակ ու արուեստական։ Զգաց որ անձաշակ էր
ու զղջաց։ Ի դուր չէր որ Արփիկ բնաւ չտպաւորուեցաւ։

Յետոյ երկուքն ալ երկար ատեն լուռ մնացին։ Խօսք
չէին գտներ իրարու ըսելու։ Ամէն մէկը սուգուած էր իր
ներաշխարհը, ինքնավերլուծման ապերախտ ճեգով մը։ Ու
յայտնի էր որ ամէն մէկը զգո՞հ էր իրմէ այդ օրը։

Մէկը կ'ուզէր աւելի՞ն տալ միւսին։ Միւսը արժանի
չէ՞ր համարեր ինքզինքը այդ անապական սիրոյն։

Պարոն մը գլխարկը հանեց և խոնարհաբար բարեւեց
Արփիկը։

Արամ ակամայ հայեացքը վեր բարձրացուց։ Միտա-
մանակ ան տեսաւ Արփիկի անակնկալ շառագունումը, մինչ
վայելչօրէն հագնուած կապտաշուրի, փափկակաղմ, օտարազ-
գի բայց ծանօթ երիտասարդը կարծես ոտքերը կախ կը ձգէր
ու կ'ուզէր մօտենալ, առնել Արփիկի ձեռքը։

Ա'ն էր, այն երիտասա՛րդը, սրճարանի գայթակղու-
թեան ծանօթ հերոսը կամ զո՞հ։

Կարծես ճակատագրական ուժ մը բռնութիւն գործ կը
դնէր Արփիկի վրայ ու գետնին կը գամէր անոր եղնիկի
ոտքերը։ Կը թուէր թէ ան պատրաստ էր ամէն բան զոհա-

բերելու, միայն թէ այս ուրուականը անհետանար, փարատէր այս մղձաւանջը, այս հանդիպումը տեղի չունենար:

Փափկակազմ, ինքնագոհ երիտասարդը ոչինչ կրնար կարգաւ Արփիկի դէմքին վրայ ու հոգիին մէջ, Ընդհակառակը, ան քաջալերական դտաւ ամէն բան: Արամ առաջ անցած էր, Արփիկ քայլ մը երկու ետ մնացած:

Մօտեցաւ, երկարեց ձեռքը աղջկան, ժպտաց:

Առաջին անգամ ըլլալով Արամ շօշափեց նախանձ կոշուած կարիճի պող սողոսկումը իր կռւրձքին տակ: Կարիճը յետոյ թափանցեց մտաւ անոր սիրտը և անողոքաբար ճանկընանց, ինչ որ ունէր սուրբ ու զգայուն:

Դէպի Արփիկն ունեցած արքայական վստահութիւնը, որ մինչև այսօր հեռու վանած էր իր յիշողութենէն կասկածի ամենամանր բեկորն իսկ, այդ երիտասարդի և Արփիկի յարաբերութիւններու մասին՝ այժմ, ակնթարթի մը մէջ, ցնդեցաւ իսկոյն ու փոխարինուեցաւ մահաբոյր թոյնով, զոր ինք ստիպուած էր չնչել:

Չնկատեց բնաւ, որ իր աջ ձեռքը հին օրերու պէս սեղմուած է, բռնեցքի վերածուած ու պատրաստ ահա բարձրանալու և ուր որ է իջնելու ծանր ու շառաչուն:

Բայց իրապէս քանի մը քայլ առաջ անցած էր ու կանգնած, մոլար, աչքերը մթնած ու ատամները իրար սեղմած:

Իրականին մէջ տկար էր ու պարտաւոր՝ թէև գիտակից չէր այդ ճամարտութեան: Ուժ չունէր ճամբան շարունակելու առանց Արփիկի, զոր հիմա կ'աւզէր ատել: Վերադարձը անհնար էր, թէև պիտի ուզէր լսել անոնց խօսակցութիւնը հազար ականջներով: Ընդունակ չէր պարզ քաղաքավարութեան, սպասելու մինչև աղջկան հասնիլը իրեն, թէև ամէն բան պիտի տար վեհանձն ըլլալու, զոնէ վեհանձն երեւալու Արփիկի աչքին: Կարիճը կը տանջէր, իսկ ինք ուժ ու վճռականութիւն չունէր տարբեր սնունդ տալու զինք լափող կարիճին:

Բարեբախտաբար Արփիկը հիմա կը քալէր իր քովէն, կողք կողքի և ինք կրնար չնչել տակաւին:

Յասուժ ու ատելութիւն ունէր հիմա Արփիկի հանդէպ,

բայց իր ամբողջ կեանքը իր մէկ մազին պէս պիտի այրէր, եթէ Արփիկ հեռանար իր քովէն:

Երկար քալեցին, իրենց լուծթեամբ տանջելով զիրար:

— Յոգնած եմ, ի վերջոյ մըմնջեց Արփիկ:

Ոչ մէկ գթութիւն:

Արփիկ աւելի հեռուէն ալ կրնար լսել Արամի ծանր չնչառութիւնը:

— Տուն դառնանք, ըսաւ աղջիկը աւելի ուշ:

Տղան կը շարունակէր իր ճամբան, զայրացած իր շարութեան դէմ, բայց լեցուած ներքին ծածուկ ուրախութեւ՝ «ո, որ անգիշող է այդպէս:

Ինչաւ չհարցուց այն երիտասարդի մասին, թէև ամբողջ էութեամբ ականջ պիտի կտրէր, գիտնալու համար անոր կապը Արփիկի հետ, ստուգելու համար չափն ու էութիւնը այդ կապին: Ա՛խ, եթէ միայն պարզ ծանօթութիւն մը ըլլար, պարզ ազգականական կապ: Ո՛չ, աւելին է, չա՛տ աւելին, չա՛տ աւելին, քան կապը իր և Արփիկին: Այլապէս ինչո՞ւ Արփիկը այն հեռուօր բայց հիմա ներկայ գայթակղութեան երբեք ու ուե՛է ձեռով չանդրադարձաւ, բնաւ իր բերանը չառաւ այդ տղու անունը: Ինչո՞ւ լսեց: Ինչո՞ւ շառաղունեցաւ քիչ առաջ: Ու ինչո՞ւ լուռ է հիմա:

Ու կարիճը կ'արգիլէր, որ Արամ տեսնէ Արփիկի Յիսուսեան լուսաւոր դէմքը նոյնիսկ հիմա, երբ տխուր է ան, ու վերջիչէ անապակ երանութեան պահերը այս վերջին ամիսներուն:

Լուռ էր նաև Արփիկը: Տակաւին այնքա՛ն անբացատրելի գաղտնիքներ կան իրեն համար: Ինչո՞ւ այս տղան կը տառապի այսպէս: Մի՞թէ կը մեղադրէ զինքը: Եւ եթէ կը մեղադրէ, ինչո՞ւ չի կրնար ներել: Ծի՛շտ է որ կոյր կ'ըլլաւ, երբ կը սիրես: Ծի՛շտ է որ նախանձը իսկական, ուժեղ սիրոյ ամէնէն բացայայտ ապացոյցն է: Ինքն ալ պիտի նախանձէ՞ր արդեօք:

Արփիկ բնաւ չնկատեց որ անծանօթ փողոցներէ կ'անցնէր. իսկ Արամ շատ ուշ բայց օտարափով տեսաւ որ հիմա կը քալէ ուղղակի «նոյ» հիւրանոցին առջեւէն, կը լսէ կարծեմ ծանօթ երաժշտութեան ձայներ, կը տեսնէ ծանօթ դի-

մաղծեր: Ահա՛ իրեն գլխահակ խոնարհութիւն կ'ընէ հիւրանոցին սպասեակը, որուն ինք բուռ մը դրամ նետեց այն մեղսական գիշերը, երբ գիշերային չղջիկներու հետ կ'ընկղմէր կեանքի յատակը: Հո՛ն, այն սանդուխին վրայ, Մարութան ցաւցնելու աստիճան համբուրեց զինքը, որ «լայն բնաւորութիւն» ունէր և սպասեակին անհաշիւ դրամներ կը չարտէր:

Մռայլ յիշողութիւնները, ամօ՛թը, թափ տուին իր քայլերուն:

Սակայն ահա Արփիկը կը վազէր իր ետեւէն չնչսպառ ու գրեթէ սարսափով կը կծկուէր իր թեւին տակ:

Ակամայ ետ նայեցաւ: Երկու գինով երիտասարդներ պարզապէս կը հալածէին Արփիկը, հայոյելով, միեւնոյն ատեն փաղաքական խօսքեր նետելով, ու ընելով առաջարկներ, զորս թարգմանելու բնաւ պէտք չկար:

Արամի աչքերը մթնած էին ու անոր ձեռքը շատ ծանօթ իր մը կը փնտէր տափառի ետեւի գրպանը: Մտաները նոյնիսկ շօշափեցին պաղ ընտանի առարկան:

Բայց ձեռքը թուլցաւ, կախ ինկաւ իսկոյն, կարծես անդամալուծուած:

Կարծես գետնի տակէն կը բուսնէր պճնազարդ, ներկերու և ժպիտներու մէջ խայտացող այն պշուհին, այն Մարութան, որու անունն անգամ Ֆիզիքական ցաւ կը պատճառէր Արամին վերջերս, տիղմ ու նողկանք:

— Ո՛ւր կը փախչիս ինքդ քեզմէ... մտածեց Արամ ու կանգ առաւ, կարծես ի վերուստ դատապարտուածի մը նման:

Մարութան մօտեցաւ, իր չքեղ կուրծքով գրեթէ քրտուեցաւ Արամին, միեւնոյն ատեն կանաչ իր հայեացքով զննելով, չափիփելով Արփիկը վերէն վար:

Յաղթականի զգացումով, բայց մտերիմի արտայայտութեամբ ան իր ձեռքը պարզեց Արամի շրթունքներուն, միեւնոյն ատեն շատ սիրալիւր ժպիտով դարձաւ Արփիկին:

— Մենք ծանօթներ չե՞նք:

Ու հպարտօրէն արտասանեց իր անունը:

— Մարիա Կրասնովա:

Բայց Արամի շրթունքներուն պարզուած Մարութայի

ձեռքը մնացած էր օդի մէջ, իսկ չփոթուած Արփիկը չնկատեց բնաւ թէ այդ ակնթարթին ի՞նչ անարկու հայեացքներ փոխանակուեցան Արամի և Մարութայի միջև: Արփիկը միայն աւելի չփոթուեցաւ, երբ իր ձեռքն ալ օդի մէջ մնաց:

Շատ ուշ միայն Արփիկ նկատեց ոչ մարդկային փայլը Արամի աչքերուն և անոր տեսակ մը սասանեցուցիչ լռութիւնը:

Բայց մինչ իրերը իրենց իսկական գոյնով տեսնելու և քննելու փորձին կը սկսէր, լսեց կարծես հազար ձայներու խառնուրդ կնոջական քրքիջ մը, որ կը պայթէր ուղղակի իր ականջին տակ, կարծես թուքի պէս շարտուած իր երեսին:

— Կը շտապե՞ք, պարոն Արամ, ես չեմ խանգարեր... Սակայն, ներեցէք, ինչո՞ւ «Նոյ» չէք մտնել այս հրեշտակին հետ: Ես չեմ խանգարեր: Ես ալ սատանայ չէի ասկէ երկու տարի առաջ, երբ ո՛չ «Նոյ» հիւրանոցին ծանօթ էի, ոչ ալ ձեզի... Ու հիմա հրեշտակ չեմ թէւ, բայց, Աստուած վկայ, ձեզ չեմ խանգարեր... Յուսամ կը յիշէք ձեր խոստումը... Չէ՞ք յիշեր... Ինչպէ՞ս կարելի է... Ահա ճիշտ այս չէնքին, այս «Նոյ» հիւրանոցին թիւ 12 սենեակին մէջ, դուք խոստացաք համբուրել իմ բերանը, ուր որ ալ հանդիպիք: Նո՛ւ, հիմա համբուրեցէք: Գուցէ կը վախնա՞ք, բայց ես նոյնն եմ, ինչպէս այն գիշերը: Հիմա կրնաք չվճարել: Հիմա վճարեցէք միայն այս հրեշտակին, ինչպէս վճարեցիք ինձի այն գիշերը: Ես ձեզ չեմ խանգարեր...

Արամ ինչո՞ւ չէր չնչեր: Արփիկի բերանը ինչո՞ւ ծրու մոռած էր, կիսաբաց ու տգեղ:

— Պարոնը լա՛ւ կը վճարէ, օրի՛որդ, փորձով գիտեմ, ըսաւ նոյն հեղնութեամբ Մարութան ու աւելի բարձրաձայն քրքջաց, արդէն իր և իր գոհերու չուրջ հաւաքելով հետաքրքիրներու բաղմութիւն:

— Պոռնի՛կ... աղաղակեց Արամ, բայց իսկոյն զգաց որ անարդ այդ բառը մուրձի հարուածի մը նման կ'իջնէր իր գլխուն:

Անոր ձեռքը կրկին կը խարխափէր տափառի ետեւի գրպանը, բայց ինք գիտէր որ պաղ, ընտանի առարկան վայրկեան մը ետք պիտի ցրուէր միայն իր ուղեղը:

— Մարիա Սիմեոնովնա... Հիւսնոցի տէրն էր, որ մէկ հայեացքով կ'իշխէր պէրուհիին վրայ, ինչպէս զաղանազուսպը էգ առիւծին:

Ու հիւսնոցի տէրը դիւանագիտական սիրաշիրուծեամբ կը սեղմէր Արամի աջը, գրեթէ քնքշանքով կը հեռացնէր զայն քայլ մը երկու, ժամանակ կը դառնէր գլխարկ հանելու և ողջունելու Արփիկը, ու կը կանչէր խրոխտ ու տիրական.

— Կառապա՛ն...

Կառքը կանգ առաւ և Արամ հլու կամակատարի մը նման Արփիկի հետ տեղաւորուեցաւ կառքին մէջ, զոյգ ձեռքերով սեղմելով գլուխը, որ կարծես պիտի պայթէր ամօթէն ու զարհուրանքէն:

12.

Երբ կառքը կանգ առաւ բաց դաշտին մէջ ու ետ վերադարձաւ, երկուքն ալ տակաւին մահապարտներու պէս կը զգային ինքզինքնին:

Կը շարունակէին քալել քով քովի, առանց բառ փոխանակելու, գլխանակ ու սգաւոր: Երբեմն կը հառաչէին ու կը փակէին աչքերնին, կարծես զիրար ու ինքզինքնին չը տեսնելու համար: Երբեմն ալ կ'ունենային սուր ու աղիքները զալարող այն կսկիծը, որ յատուկ է սիրելի մեռելի մը յուղարկւորներուն:

Մութը ծրարած էր ամէն իր ու պատկեր, երբ արդէն մօտեցած էին Արփիկենց տան:

Պահ մը կեցան, կարծես ճակատագրէն զարնուած: Վերջին անգամ իրարու քովն ըլլալու և իրարմէ ընդմիջութեանուելու չարաշուք միտքը մէկ վայրկեանի մէջ պաշարեց երկուքն ալ:

Աղջիկը սոսկաց, բայց չհաւատաց:

Տղան հաւատաց, բայց չսոսկաց: Դարձած էր բութ, անտարբեր, համակերպող, ճակատագրապաշտի մը նման:

Կիները աւելի ներազգած են, քան կը կարծենք: Արփիկ չօչափեց Արամի հաւատքը, որ յայտնապէս կը փչրուէր իր մարմնի բոլոր զգայուն կէտերուն վրայ, ու պիտի ցնդէր

անէանար, եթէ հրաշք մը չպատահէր ու հրաշագործը ի՛նքը չըլլար:

Սակայն Արփիկի առաջին հակադէպութիւնը վերաւորանքն էր ու հպարտութիւնը: Արուեստական, անշուշտ, բայց բնականութեան չափ անհրաժեշտ կնոջ մը համար, որ պայքարի առաջին հանգրուանը դեռ թեւակոխած չէ: Ու միշտ յուզիչ է այդ արուեստականը, անկեղծութեան չափ:

Ու Արփիկ, յանկարծ, առանց ձեռք տալու, առանց բառ փոխանակելու, առանց նոյնիսկ տղուն երեսը նայելու, ծանր շնչելով, գրեթէ վազելով, փախաւ դէպի իրենց տունը, որ յիսուս քայլ անդին կծկուած էր խաւարի մէջ, կոյր աչքերով սգաւոր մօր մը նման:

Արամ քարացած կեցած էր: Նոյնիսկ փորձ չըրաւ տընտղելու, չօչափելու ինքզինքը: Ու կարծես չէր ալ շնչեր: Եթէ պոռար Արփիկի ետեւէն, եթէ միայն անոր անունը արտասանէր, պիտի կրնա՞ր շնչել կրկին, պիտի վեադառնա՞ր նորէն կեանքին: Բայց կարելի է անվերջ, յաւիտեան շունչը բռնած մնալ: Ո՞ւր կարդացած էր այդ տեսակ ինքնասպանութեան փորձի մասին: Ու եթէ չյաջողի այդ փորձը, ասորճանակը, որ տափառի ետեւի գրպանը կը կենայ, կրակ պիտի չառնէ՞ անգամ մը վերջապէս, խաւարին մէջ:

Վայրկեան մըն էր լոկ ասիկա ու մղձաւանջ միայն: Ծա՛նր, մահուան պէս ցուրտ ու անգութ, բայց մղձաւանջ մը որ կ'անցնի:

Արփիկը նորէն իր քովն էր շնչասպառ: Ու ինք որոշապէս կը լսէր ձայնը անոր սրտի զարկերուն, զոր կրնար համբել:

Ու աղջիկը սեղմուեցաւ տղուն, մօ՛տ, աւելի՛ մօտ: Բռնեց անոր ուսերը, ձգուեցաւ, խոնարհեցուց անոր գլուխը, առաւ զոյգ ափերուն մէջ, յառեց իր հայեացքը անոր աչքերուն մէջ, խորունկ, աւելի՛ խորունկ մոռյալ անդունդներէն աւելի վար, ուրիշ հոգին տեսանելի է կապոյտ լոյսերու մէջ: Ու երկարօրէն դրոշմեց անոր շրթունքներուն վրայ իր առաջին համբոյրը, բոց ու լոյս — «դեղին, մոլոր կայծը արեան մէջ»:

Արամ կը սարսուար հովէն տարուբեր եղէգի մը նման:

— Իմ միակ, իմ սուրբ տղաս... կը շնչար աղջիկը,

ու տղան, նոր սարսուռներով բռնկած, զգաց երկու շիթ ար-
ցունք իր այտերուն վրայ:

— Մի՛, մի՛, Արփիկ, մի՛ պղծեր չրթունքներդ, ես
անարժան եմ, դրուժան: Ես պղծուած մըն եմ, ու պղծիչը ես եմ:

— Դուն ի՛մն ես, ե՛ս եմ ստեղծած քեզ ու դուն անմեղ ես:
Ու Արփիկ կրկին, գրեթէ բռնութեամբ վար քաշեց ա-
նոր գլուխը և համբոյրներով ողողեց անոր դէմքը:

— Սպասէ՛, շշնջաց ան, սպասէ՛, ես իսկոյն կը վերա-
դառնամ:

Ու մէկ ոստիւնով թռաւ, անհետացաւ խաւարին մէջ:
Վերադարձաւ հեւալով ու կրակուած սրտով, քրիզան-
թէմներու փունջ մը գրկած:

— Ասոնք մեր պարտէզի քրիզանթէմներն են, ի՛մ քրի-
զանթէմները: Ա՛ռ, պահէ: Ես վաղը կու գամ: Ո՛չ, դուն ե-
կուր, վաղը, երեկոյեան, եկո՛ւր: Դէ՛հ, հիմա գնա: Ո՛չ, սպասէ:

Ու կրկին սեղմուեցաւ տղուն, կարծես ձուլուելու անոր
հետ, անէանալու անոր մէջ: Ու համբուրեց զայն կրկին
չրթունքներէն, երկարատե, կարծես մինչև ի մահ, յաւի-
տենականութեան չափ, յաւիտենականութեան մէջ:

13.

Երբ ինք իր աչքին անյուսօրէն կորսուած տուն վերա-
դարձաւ, Վահրամ սանդուխներէն կ'իջնէր մօռյալ ու մտահոգ:

— Լաւ որ եկար: պիտի վերադառնայի ու պիտի չը-
կրնայի տեսնել քեզ:

Վերը, սենեակին մէջ, լոյսին տակ, Վահրամ գաղտա-
գողի աւելի անհանգստութեամբ կը դիտէր Արամը:

— Զբաղումներս քիչ մը շատ են վերջերս, կ'ուզե՞ս
քիչ մը օգնել ինծի, ըսաւ Վահրամ արուեստական անտար-
բերութեան չեղտով մը:

Արամ լուռ էր: կը ծխէր միայն անվերջ:

— Լսէ՛, չարունակեց Վահրամ, սենեակը աջ ու ձախ
չափչփելով: Դուն կարծեմ ատրճանակ մը ունիս: Երկու օր-
ուան համար ինծի յանձնէ: Բովդ է, ի հարկէ: Պրաունիկն է,
այնպէս չէ՞: Բանի՞ փամփուշտ ունի: Տեսնեմ:

Արդէն կանգ առած էր ուղիղ Արամի թիկունքին: Մէկ
ձեռքը անոր ուսին դրաւ մտերմօրէն և միւս ձեռքով չօշա-
փեց տափաթի ետեւի գրպանը, կամացուկ մը դուրս հանեց
ատրճանակը, ձեւի համար նայեցաւ վրան պահ մը և գրպանը
դրաւ:

Արամ գլուխն իսկ չբարձրացուց:

— Բեզմէ խնդրածս օգնութիւնը մեծ բան մը չէ: Թէ՛
ժամանակ ունիս, թէ՛ ընդունակութիւն: Ռազմաճակատի
ընդհանուր կացութեան մասին զեկուցագիր մը կայ քովս,
պիտի կարդաս առաւօտ կանուխ, թարմ մտքով և կոշ մը պի-
տի խմբագրես ուղղուած... թիկունքի երիտասարդութեան:

Արամ կը շարունակէր լուռ մնալ:

— Կ'ուզես վերցուր թուղթ ու գրիչ ու միասին, այժմ
իսկ, կոչի հիմնական կէտերը նշանակենք: Շատ մօռյալ ըլ-
լալու հարկ չկայ: Ընդհակառակը, պէտք է պարտականու-
թեան հրաւերին հետ արիւթեան և լաւ օրերու յոյսեր ներ-
շնչել, բայց պէտք է ձաղկել նաև անտարբերները... դա-
սալիքները:

Արամ անհամարձակ աչքերը վեր բարձրացուց, բայց
կրկին չկրցաւ ընկերոջը նայիլ:

Վահրամ զգաց որ նպատակին հասած էր ու կրցած էր
բան մը շարժել ընկերոջ սրտին մէջ: Ու չուզեց յարմար
վայրկեանը փախցնել:

— Լսէ՛, Արամ, սիրելի՛ս...

Արամ մօռյալուցաւ: Գիտէր որ Վահրամ միշտ այդ խօս-
քերով կը սկսի իր քօղարկուած մեղադրանքները:

Մօռյալուցաւ, բայց համակերպեցաւ:

Ու անկէ յետոյ ժամ մը, երկու, երեք ժամ, գառնու-
կի նման հեզ ու խոնարհ, հպարտ իր գլուխը կախեց մեծ
ընկերոջ խրատներու, մեղադրանքներու, յանդիմանութիւն-
ներու տարափին տակ:

— Անցեալ օր տգեղ միջադէպ մը տեղի ունեցաւ: Քեզ
դասալիք կը համարէին: Ստիպուած էի պաշտպանել, բայց...

— Կանանց չրջադգեստներու տակ մտած է, ըսին քե-
զի համար... Ժողովի մէջ... քու կօշիկի կրունկը չարժող-
ները... Բայց, Արամ, սիրելի՛ս...

Ուրիշ անգամ Արամ այս խօսքերը պիտի լսէր սրտէն խոցուած զազանի մռնչոցով, զայրոյթէն դողացող ձեռքով տորճանակը շօշափելով: Բայց հիմա ան ոճրապարտի մը նըման ոտքի ելաւ, կարծես գերագոյն դատարանի մը առջեւ, դողաց, դողողաց, գթութիւն հայցող աչքերով նայեցաւ Վահրամին ու փաթթուեցաւ անոր վիզը:

— Ո՛ւր է եւքը, Վահրա՛մ, ինչո՞ւ անոնք իրաւունք ունին: Ո՛ւր է փրկութիւնը: Ի՞նչ պիտի ընեմ ես...

Կարծես կը հեծկտար:

— Արամ, սիրելի՛ս...

Ու Արամ, առաջին անգամ ըլլալով կեանքին մէջ, սիրտը բացաւ օտարին: Նախ կցկտուր, անկապ խօսքերով, ծիծաղելի չեղտերով, ապա մեղմ, խոստովանողի մը պէս, պատմեց ինչ որ ունէր գաղտնի ու իր ներաշխարհին միայն վերապահուած: Աստուածացուց Արփիկը, ձաղկեց իր պղծուած հոգին ու մարմինը, մէկիկ մէկիկ խոստովանեցաւ իր մոլութիւնները, ամէնէն ջերմ ու ներշնչող բառերով հաւատացուց թէ հրաժարած չէ իր լուսաւոր դաւանանքէն, մոռցած չէ իր արիւնլուայ հայրենիքը, խղուած չէ իր ընտիր ընկերներուն հետ:

— Միայն թէ, երբ ինկած եմ ահա, ի՞նչպէս ոտքի կանգնիլ, բարձրանալ կրկին: Եթէ ոչ ռերիշներու, գէթ ինքը քու աչքին ի՞նչպէս մաքրուիս: Կը խօսիս կորսուած կամքի մասին, բայց ո՛ւր վերագտնել զայն և ի՞նչպէս:

Վահրամ կը լսէր սքանչացումով, յուզուած, կարծես հրաշքի մը ակնատես: Ու կորսնցուցած էր իր սովորական լրջութիւնն ու հաւասարակշռութիւնը: Ի վերջոյ ինքզինքը գտաւ:

— Լսէ՛, Արամ, սիրելի՛ս, մի՛ յուզուիր այդպէս: Կ'ուզես վազն իսկ մեկնէ կարս, անկէ ալ ռազմաճակատ: Հոն ամէն բան պիտի մոռնաս:

— Գիտե՛մ, այդ է եւքը: Հեռանալ այս քաղաքէն: Բայց մէ՛կ պայմանով: Եթէ հեռանալու ուժ չունենամ, բռնի զրկեցէք զիս:

Վահրամ սոսկաց պարզապէս: Այսքա՛ն խորունկէ՞ն կը տառապի այս տղան:

Սոսկաց նաեւ Արամ: Այսքա՛ն ողորմելի դարձած է ինք:

— Բայց, Վահրա՛մ, ըսաւ ան, կարծես բոլոր յոյսերը կորսնցուցած: Եթէ բռնի զրկէք զիս, իմ դիակս միայն զրկած պիտի ըլլաք: Կը հասկնա՞ս արդեօք...

Վահրամի հասկնալուն և պատասխանելուն պէտք չմնաց: Նախ սանդուխներուն վրայ, ապա միջանցքին մէջ լըսուեցան աղմկոտ, ուրախ ձայներ: Յետոյ սենեակը լեցուեցան մէկ քանի գաղափարակից ընկերներ, Սուրէնի առաջնորդութեամբ:

Սուրէն կրկին կանչուած էր ռազմաճակատէն կարեւոր գործերով, իսկոյն ետ դառնալու պայմանով: Կայարանէն ուղղակի մեկնած էր «Բաժակ մը թէյ» արձարանը, գտնելու համար Վահրամը: Արձարանը ի գուր սպասելով, ընկերներու հետ գացած էր Վահրամի բնակարանը և, լուր առնելով որ Արամի քով կրնայ ըլլալ, եկած ու գտած էր ահա:

Սուրէն ռազմաճակատէն ռեւէ միտիթարական տեղեկութիւն բերած չէր, բայց ինքն ալ չէր գիտեր ինչո՞ւ, ուրախ էր այսօր ու շատախօս:

— Ռազմաճակատ մեկնելէս ի վեր երկու ամիս անցաւ, բայց հազիւ երկու հազար մարդ զրկեցիք, մինչդեռ մենք հոն կը կարծէինք թէ ձեր ճառերն ու յօդուածները այնքան զօրաւոր են, որ բոլոր զաւակները պիտի խլին իրենց մայրերէն, եղբայրները պիտի գատեն քոյրերէն, իսկ երիտասարդները պիտի պոկեն դուրս քաշեն կանանց չղջագետներու տակէն: Հէ՛յ, հէ՛յ... Կարծեմ ճիշտ հակառակն է եղած... Մի՛ վախցնէք, եղբայր սիրելի, մեր փափկասուն երիտասարդները, ռազմաճակատի «ահաւո՛ր կացութեամբ», ձեր յօդուածներով ու կոչերով: Այնտեղ մենք աւելի հանգիստ ենք, ուրախ և ապահով, քան թէ դուք, այս մեծ քաղաքին մէջ: Հոն հանրակառք չկայ, որպէսզի մարդիկ անոր տակը մնան: Արա՛մ... այդ ի՞նչպէս պատահեցաւ: Պատմէ՛ տեսներ, է՛հ, նորէն քիթդ կախած նստած ես, մինչդեռ, Աստուա՛ծ վկայ, հրաշալի մատաղացու դուրս կու գայ քեզմէ հայրենիքի համար: Ե՛լ, ե՛լ, հերիք է ծխես և ոտաշաւորներ գրես: Ե՛լ վաղը քեզի հետ տանիմ: Գիտե՛ս, Վահրամ, մեր խեղճ Սագօն սպանուեցաւ: Լաւ որ դիակը գոնէ

կրցանք փրկել, տող մը բան չգրեցիք թերթին մէջ, անաստուածներ: Սպանուեցաւ ճիշտ քովս, ուղիղ կուրծքէն: Է՛հ, տխուր բան է...

«Ինչպիսի՜ հերոս ընկերներ մեռան»... Հա՛, ի՞նչ էք նստել, ելէ՛ք, ե՛լ Վահրամ: Կանչեցի՛ք՝ եկա՛յ: Առնուազն 200 հոգի հետս պիտի տանիմ վաղը: Փոխ պարտք ըրէք, ճարեցէք այդ 200 հոգին: Կը խոստանամ ողջ առողջ ձակատ հասցնել, անկէ յետոյ հարիւրին 50 զեղչ մը կ'ընենք փոխադարձ համաձայնութեամբ: Կէսը հայոց գեղեցիկ աղջիկներուն, միւս կէսն ալ հայոց ազատութեան մողոքին: Եթէ բան մը պարտական մնացինք հոն, հեղա՛լ ըրէք...

— Առաջին թեկնածուն պատրաստ է, ըսաւ Վահրամ կատակելով: Արամը վաղը հետք կու գայ:

— Իրա՛ւ, Արամ, հանրակառքի վէրքերդ սպիացած են ուրեմն, եկո՛ւր համբուրեմ քեզ, նշանածիս պէս գեղեցիկ ես այսօր ու անոր պէս տխուր:

Ու Սուրէն գրկեց և համբուրեց Արամը, որ իրեն համար անձանթ երանութեան մը մէջ լողաց, սեղմուելով անոր:

Յետոյ երկար խօսեցան, կատակեցին, վիճեցան: Նոյն իսկ ձամբայ մեկնողներու ցանկը պատրաստեցին: Արամ բոլորովին փոխուած կը թուէր: Կը մասնակցէր վիճաբանութեան, նոյնիսկ հակառաջարկներ ըրաւ, մտածուած ու գործնական:

Աղմկոտ խօսակցութիւնը շարունակուեցաւ դիմացի խուլ փողոցի գետնայարկ ճաշարանին մէջ, ուր անոնց բոլորի գլուխները տաքցան Կախիթի գինիով:

Շատ ուշ, կէս գիշերէն վերջ, երբ Արամ Վահրամի հետ իր սենեակը կը վերադառնար, վերջնապէս հոգեփոխուած էր, իր հաւասարակշռութիւնը դտած, սեփական անզօրութեան սադնապները փարատած և բոլորովին կազմ ու պատրաստ հոգեպէս, վաղը ռազմաճակատ մեկնելու:

Ոչ միայն առարկութիւն չըրաւ, այլ և անսահման թեթեւութիւն զգաց ու խաղաղեցաւ, երբ Վահրամ ինքնաբերաբար ստանձնեց Արփիկի հետ հանգամանօրէն խօսելու, անոր վրայ մօտիկէն հսկելու և անոր հետ կապ պահպանելու ընկերական պարտականութիւնը:

Շատ ուշ, յաջորդ օրը միայն, երբ կայարանն էր վահրամի հետ ու կէս ժամէն շոգեկառքը պիտի նստէր, առանձնացաւ պահ մը, դողացող ձեռքով, չտապ ու խոշոր գիրերով քանի մը տող գրեց Արփիկին:

Կը յուսար որ Արփիկը պիտի հասկնար, պիտի ներէր: Օ՛, պիտի վերադառնար անշուշտ, պիտի վերադառնար վահանով, պարտքը կատարած, արդար խղճով, մաքրուած, զտուած, արժանի Արփիկի սիրոյն:

14.

Ռազմաճակատ հասնելով, Արամ ներկայացաւ հրամանատարին: Որ սակայն վար գրաւ զինքը:

— Ձեզ պէս մտաւորականներ լուսնակէն հազիւ վար կ'իյնան: Լաւ է որ զէնք գործածել ալ զիտէք: Բայց աւելի կարեւոր աշխատանքներ ալ կան, որոնք առանց զեկալարի կը մնան: Կան տասնեակ հազարաւոր զաղթականներ, հոս ու հոն ցրուած: Բանակը միշտ չի կրնար մտածել անոնց մասին: Պարտականութիւն, այո՛, բայց ոչ ժամանակ կայ, ոչ ալ հնարաւորութիւն: Մէկը կարելի չէ զոհել միւսին: Ընդհակառակը, մէկը պիտի լրացնէ միւսը: Եւ մեծ գործ է այդ ու անյետաձգելի: Կազմակերպեցէք տեսակ մը քաղաքացիական իշխանութիւն: Ահագին գործ կայ և ընդունակ մարդիկ ալ պակաս չեն: Պակասը յուսամ պիտի լրացնէք ձեր ընկերներով, որոնք քաղաքներու մէջ անգործ կը թափառին, եթէ աւելի գէշ մոլութիւններու ետեւէ չեն: Այո՛, ահագին գործ կայ: Պարէն հասցեւցէք ժողովուրդին, ճամբաներ բացէք, տեղաւորեցէք, հետախոյզներ, առաջնորդներ գտէք, դուցէ նաեւ կամաւորներ ալ հասցնէք: Ամէնէն առաջ՝ կարգ ու կանոն մտցուցէք ժողովուրդի մէջ, սիրտ տուէք, հաւատ ներշնչեցէք, նախաձեռնութեան, ինքնակառավարման վարժեցուցէք:

Արամի սրտովը չէր: Ընկերները կրկին պիտի չձաղրէին զինքը արգեօք, եթէ լսէին որ նորէն կրակի առաջին գիծէն դուրս է մնացեր, փափուկ պաշտօնի վրայ, փափուկ անկողնի մէջ:

Ընդդիմացաւ:

— Ուխտած եմ կռուի առաջին գիծին վրայ գտնուելը, ըսաւ:

Հրամանատարը ժպտաց:

— Ձեր ուխտը պիտի կատարուի, մի՛ անհանգստանաք: Այս փերուհն հողը, որու վրայ կանգնած էք, ազմածակատ է արդէն և կռուի առաջին գիծ: Նայեցէ՛ք, դիմացի այս լեռը թշնամիինն է, որ չաբաթը մէկ քանի անգամ իր ներկայութեամբ կը պատուէ մեզ, երբեմն գիրկընդխան կուրենքով:

Արամ համոզուեցաւ և գործի անցաւ:

Գանի մը օրէն արդէն հասկցաւ իր պարտականութեան էութիւնը, ճանչցաւ շրջապատը և ճարպկօրէն, հին օրերու փորձառութեամբ, յարմարեցաւ նոր պայմաններուն:

Ինքն իսկ չնկատեց թէ ի՛նչպէս շուտ ու դիւրին փոխուեցաւ, «ժողովուրդի մարդ» դարձաւ: Հանգիստի, կանոնաւոր ճաշի, քնանալու մասին մտածելն իսկ աւելորդ համարեց: Գիւղացի ու գաղթական տեղաւորեց, վիճակագրութիւն կազմել տուաւ, պարէնի ու կենդանիներու արդար բաշխումը կատարեց, կազմակերպեց տեղական զօրք, ինքնաւար վարչութիւն, դատարան: Բանակի համար օգնական ուժեր պատրաստեց տեղւոյն վրայ, թիկունքի ապահովութեան համար միջոցներ ստեղծեց: Ուրբանոց, հիւանդանոց հիմնեց, մտածեց դեղարանի, նոյնիսկ բաղնիքներու մասին, բոլոր իր աշխատանքներուն համար քաջալերուելով հրամանատարէն և լայնօրէն օգտուելով անոր խորհուրդներէն ու տրամադրած ուժերէն և միջոցներէն: Ռազմաճակատի և ժողովուրդի կացութեան մասին օրը օրին կը գրէր վիպական, թշուառող շունչով, բայց իրական գիծերով թրղթակցութիւններ, որոնք թերթերու մէջ յափշտակութեամբ կը կարդացուէին և սրճարաններու, ընտանեկան հանդիպումներու, ժողովներու խօսակցութեանց նիւթ կը դառնային:

Շարունակ դիմումներ կը կատարէր կուսակցութեան կեդրոնը, զեկոյցներ կը դրկէր, թելադրութիւններ կ'ընէր և հրահանգներ կ'ուզէր: Հրաւերներ կ'ուղղէր մօտ ու հեռու ընկերներուն իր քովը գալու: Շատերը անտարբեր զրտ-

նուեցան, ուրիշներ խոստացան, բայց չեկան. ոմանք կը ծաղրէին զինքը իրապէս ու թերահաւատ էին, ոմանք ալ բաւականացան պարզ քաջալերանքով միայն, հեռուէ հեռու:

Վահրամ էր միայն, որ կանոնաւորաբար կապ կը պահպանէր անոր հետ, օրը օրին կը պատասխանէր բոլոր նամակներուն, կը կատարէր իրեն եղած բոլոր յանձնարարութիւնները, գործնական խորհուրդներ կու տար, կարեւոր իրադարձութիւններու մասին կը տեղեկացնէր և միշտ, յետ գրութեան, Արփիկի մասին բան մը կը գտնէր գրելու:

Բայց Արամ Արփիկի մասին կը մտածէր միայն ուշ գիշերները, երբ յոգնածութիւնը զինքը անկողին կը նետէր: Կը քաշէր, կը բանար խարխուլ գլորոցը, կը կարդար Արփիկի մէկ քանի կարճ նամակները, կը տխրէր, կարօտով կը լեցուէր հոգին, բայց, հազիւ կեդրոնացած, կը վեր-յիշէր այն գեղջկուհիի այսօրուան լացը, հրամանատարի այսինչ պահանջը, թիկունքը և դիմացը հսկող թշնամիին սպառնալիքը, ու երազը կը փոխուէր դաժան իրականութեան, որ պահ մը վերջ կրկին կը դառնար ցնորք, մինչև որ քունը գար ու գէթ քանի մը ժամով հանգստութիւն պարգեւէր իր լարուած ջիգերուն:

Առաւօտ մը անհուն բերկրանքով լեցուեցաւ, որովհետեւ Վահրամ կը հեռագրէր իրեն թէ հարկերեակ մը կամաւորներ ճամբայ հանած է, որոնց ետեւէն պիտի հասնի ինքն ալ, ծանօթ ընկերուհիի մը հետ: Վահրամ ընկերուհիի անունը տուած չէր, բայց Արամ կասկած չունեցաւ որ օրիորդ Մուրատեանն էր, կանանց Միութեան գործօն անդամուհին, որ հաւանաբար ճակատ կու գար զինուորներուն նըւէրներ բաշխելու, կամ, թերեւս, իբրեւ զթութեան քոյր: Ամէն բան սպասելի էր այդ յանդուգն ու հայրենասէր օրիորդէն: Վայրկեան մը միայն, և շատ վերերէն սահող ամպի մը նման, Արամի մտքէն անցաւ Արփիկի անունը, բայց իսկոյն անհետ կորսուեցաւ: Նոյնիսկ խնդաց սեփական միամտութեան վրայ: Արփիկ պիտի չգար, եթէ նոյնիսկ ուզէր: Եւ վերջապէս Վահրամ բոլորովին յիմար պիտի ըլլար, թոյլ տալու որ Արփիկի նման քնքոյշ երախայ մը արիւնի դաշտը նետուելու արկածախնդրութեան գիմէ:

նախ աղմկոտ, մղձաւանջային, որ սակայն շուտով դարձաւ
 անդորր ու մանկական: Կարծես թեւեր առած կը թռչէր,
 գլուխը կը մխրճէր բամպակէ ամպերու մէջ, յետոյ պապա-
 կած շրթունքներով ջուր կը խմէր հայրենի տան բակէն
 վազող առուակէն, ու տակաւին անհուն ծարաւի պապակը
 չառած, գլուխը կը հանգչեցնէր մայրիկի ծունկերուն վրայ,
 իսկ Յիսուսի կերպարանքով աղջիկ մը կը շոյէր իր գլուխը:
 — Արփիկ...

*
 * *

Իրիկուն, չառ ուշ, հարիւրեակ մը կամաւորներ վահ-
 րամի առաջնորդութեամբ կը հասնէին սպայականը:

Վահրամի հետ էր Արփիկը: Երկուքը միասին, գլխա-
 հակ, սառած, կարծես անմիտ ու անիրական հայեացքով,
 կը գիտէին Արամը, որ խաղաղօրէն պառկած էր պատգա-
 րակին վրայ:

Կարծես կը քնանար մանուկի մը պէս ու հիմա՛ պիտի
 արթննար...

Դեկտ. 1935, Սոփիա

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0123856

“ՄԱՍԻՍ” ԳՐԱՏԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

		Լեւ
1. Ասուր-Նազիր-Աբալ	Կ. ՄԵՀԵԱՆ	10
2. Մեծապատիւ Մուրացկաններ	Ե. ՊԱՐՈՆԵԱՆ	30
3. “Մասիս”, Տարեգիրք Ա. Տարի	Ա. ՍԵՒԱՆ	100
4. Թանկագին Համբոյր (Կակերդ. 1 արար)		10
5. Գիրուկ Մարդուն Հանոյներ	ՈՒ. ՃՕՆՍԸՆ	15
6. Հռոմի Պապին Զաւակներ,	Մ. ԶԷՎԱՔՕ	150
7. Գուշակը (Երգիծավեպ)	ՍԹ. ԲՈՍԹՈՎ	20
8. “Մասիս”, Տարեգիրք Բ. Տարի	Ա. ՍԵՒԱՆ	100
9. Հրաւերներու Պալատ	Մ. ԶԷՎԱՔՕ	150
10. Խելագար Հայունին	ՏՈՔԹ. ՃԷԼԱԼԵԱՆ	65
11. Մուսա Լեւան 40 Օրեր	Ա. Բ. ՀԱՏՈՐ ՖԻ. ՎԵՐՖԷԼ	400
12. Ռակասքեհի Ապետ	Մ. ԶԷՎԱՔՕ	150
13. Հին Հայ Բանաստեղծութիւնը	Գ. ԳԵՎԱՐԲՈՒՆԻ	30
14. Հայ Եղեռնը	Մ. ՆԵՏԻՄ	20
15. Թարգան	ԷՏԿԱՐ ՌԱՅՍ ՊՈՐՈՒ	50
16. Յոյն Լրտես. Գործունէութիւնը	ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՂ	20
17. Վիթոֆ	ԱՐԹԻՒՐ ՊԵՐՆԷՏ	100
18. Վարդան Մամիկոնեան	ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ	20
19. Սիրոյ վր վեպը	ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ	10
20. Նահանջ	ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ	10
21. Արամ Մանարեան	ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ	12

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 3 ԳՐ. ԳՐ.

Դիմել՝ ԳՐԱՏՈՒՆ “ՄԱՍԻՍ” — Տար Սիմէոն 72, Սոճիա (Պալկարիա)